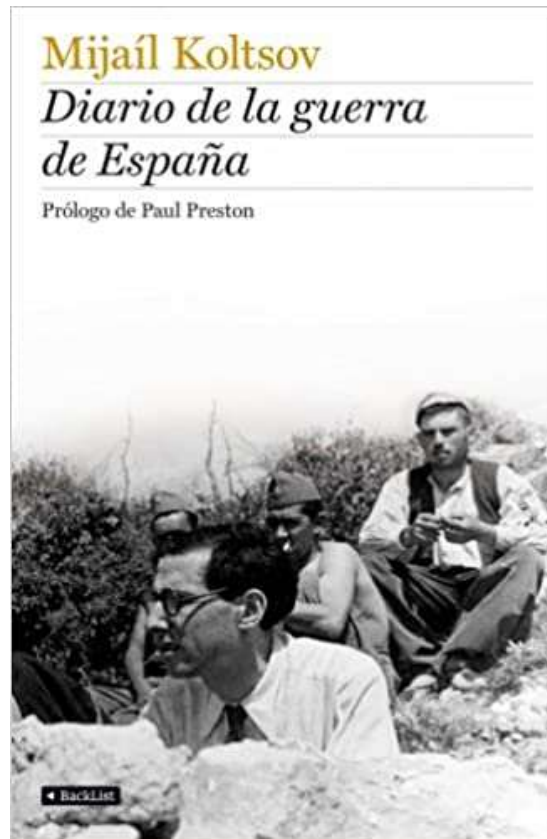

Paul Preston

Stalins ögon och öron i Madrid? Michail Koltsovs uppgång och fall

Den under 1930-talet mycket prisade sovjetiske författaren/journalisten Michail Koltsovs levnadsöde och slutliga undergång i den stalinistiska köttkvarnen skulle i de flesta andra sammanhang framstå som närmast absurd, men under den ”stora terrorn” Sovjetunionen i slutet av 1930-talet var hans öde långt ifrån unikt. Inte desto mindre är historien om hans liv värd att syna närmare, som ett exempel på hur det kunde gå till i dåtidens Sovjet. Det är just det som Paul Preston gör i följande artikel, som är hämtad från hans bok *We Saw Spain Die* (London 2008). Artikeln har också använts som förord till 2009 års spanska utgåva av Koltsovs dagbok, *Diario de la guerra de España*.

Översättningen är gjord av Björn Erik Rosin.

Lästips

Kapitel 31, ”Sovjetiska officerare, journalister och diplomater”, i Burnett Bollotens bok [Spanska inbördeskriget: Revolution och kontrarevolution](#), handlar mer allmänt om det öde som drabbade den sovjetiska personal som verkade i Spanien under inbördeskriget.

Ernest Hemingway träffade och samtalande med Koltsov i Spanien. Dessa samtal skildrar han i romanen *Klockan klämtar för dig*, se bokutdraget [Ernest Hemingways samtal med Koltsov](#).

Sommaren 1938 blev Michail Koltsov, en av Rysslands mest framgångsrika författare och journalister, invald till Högsta sovjet i ryska socialistiska federala sovjetrepubliken. Det var belöningen för en framstående karriär med bl a en aktiv, och mycket våghalsig, roll under spanska inbördeskriget. Hans rapporter från Spanien, publicerade varje dag i *Pravda* mellan den 9 augusti 1936 och 6 november 1937, hade slukats ivrigt av läsarna på hemmaplan. Våren och sommaren 1938 publicerades i serieform och till enorm uppmärksamhet hans livfulla dagbok om hans upplevelser i Spanien. Han stod på toppen av sin popularitet. En kväll på Bolsjojteatern på hösten samma år bjöd Stalin in honom till sin loge för att låta Koltsov få veta hur mycket han uppskattat hans spanska dagbok. Diktatorn föreslog därefter att Koltsov skulle hålla ett föredrag och presentera boken om bolsjevikpartiets historia, som Stalin själv författat. Det var en klar symbol för den officiella gunst Koltsov åtnjöt. Två dagar innan föreläsningen skulle hållas tilldelades Koltsov ytterligare en hedersbetygelse – han invaldes som korresponderande medlem av Vetenskapsakademien. Sent på eftermiddagen den 12 december uppfyllde en glädjestrålände Koltsov löftet till Stalin och föreläste om Stalins bok inför entusiastiska åhörare på Författarförbundet. Sent samma kväll, kort efter att han anlät till *Pravdas* redaktion, blev han bortförd av agenter från NKVD (Folkkommissariatet för inre säkerhet). Efter att ha förhörts och torterats i nära 14 månader blev Koltsov avrättad. Än idag förblir de exakta orsakerna till att en sådan celebritet hamnade i onåd ett mysterium.

Michail Jefimovitj Friedland Koltsov föddes i Kiev 1898, son till en judisk hantverkare. I unga år lämnade han Ukraina för att läsa medicin vid universitetet i Sankt Petersburg, men ryska revolutionen svepte med honom i politiken. Han deltog i inbördeskriget genom att tillverka politisk propaganda för Okna Yug ROSTA i Röda armén, en nyhetsbulletin på Sydfronten. 1918 gick han med i kommunistpartiet med ett rekommendationsbrev undertecknat av såväl Trotskij som den gamle bolsjevikern Anatolij Lunatjarskij och var med om att slå ned matrosrevolten i Kronstadt i mars 1921. Därefter blev han en framstående journalist. Han var också flygare och hade deltagit i långdistansflygningar, där den mest uppmärksammade var öppnandet av rutten Moskva-Ankara-Teheran-Kabul. 1931 gav han ut boken *Chotju letar* (Jag vill flyga). Han spelade en viktig roll i flygindustrin som höll på att byggas upp i Sovjet och var med om att samla in pengar till byggandet av det enorma flygplanet ”Maxim Gorkij”. Han skrev färgstarka och realistiska artiklar om sina bedrifter som flygare, om sin tid som taxiförare och om sina långa resor i Asien och Europa.¹ Han ansåg att en journalist måste se, uppleva och delta i allt han skrev om. Redan tidigt kryddade han sitt journalistiska och litterära arbete med skildringar av sina egna ofövägna äventyr. En tendens att glorifiera sig själv skulle vara en del av hans karriär och kan ha bidragit till hans fall.

Koltsovs politiska aktivitet på 1920-talet kan också ha sått frön till senare problem. Han tillhörde Vänsteroppositionen och var en protegé till Lev Sosnovskij, en gammal bolsjevik och nära lierad med Karl Radek, också han en begåvad journalist. 1922 fick han jobb på *Pravda* på rekommendation av Lenins syster Maria Uljanova och en av tidningens veteraner. 1923 hade han till Stalins missnöje publicerat ett fotomontage med rubriken ”En dag i Trotskijs liv” i tidskriften *Ogonjok*. När Leo Trotskij deporterats 1927 tog Sosnovskij modigt sin vän i försvar, något Koltsov inte skulle göra. När Sosnovskij blev arresterad 1928 tog Koltsov snabbt avstånd från sin tidigare mentor vilket renderade honom en offentlig örfil av Sosnovskijs älskarinna Olga i foajén till Bolsjojteatern.² 1929 medverkade Koltsov i firandet av Stalins 50-årsdag med en panegyrik där han jämförde honom med Lenin.³ Efter att ha förnekat sitt förflutna blev Koltsov snart ett namn i sovjetisk press. Han blev redaktör för en rad tidningar – bl a *Ogonjok* (1928-39), *Krokodil* (1934-38), *Tjudak* (1928-30), *Za rubezjom* (1932-38). Han hade blivit bekant med toppskiktet inom NKVD, Sofia Prokofjeva, en kollega på *Ogonjok*, förmedlade kontakter med sin make Georgij Prokofjev, närmaste man till

¹ Arkadi Vaksberg, *Hotel Lux. Les partis frères au service de l'Internationale Communiste*, Paris, Éditions Fayard, 1993, s. 151; Carlos García-Alix, *Madrid-Moscú*, Madrid: T Ediciones, 2003, s. 176. Michail Koltsov, *Khotju letat*, Moskva: Voengiz, 1931.

² Om Sosnovskij, se Isaac Deutscher, [Den avväpnade profeten](#) (s. 70, 122-125, 246, 251-2). Om incidenten på Bolsjoj, se Pierre Broué, *Staline et la révolution. Le cas espagnol (1936-1939)*, Paris: Librairie Arthème Fayard, 1993, s. 105.

³ Robert C Tucker, *Stalin as Revolutionary, 1879-1929*, New York: W W Norton, 1973, s. 469-70.

NKVD-chefen Genrich Grigorevitj Jagoda. Han kände också Jagodas efterträdare, den ondskefulle Nikolaj Jezjov genom att ingå i den litterära salong som dennes hustru Jevgenija höll i. Han skulle avancera till att bli chef för det mäktiga sovjetiska tidnings- och tidskriftsförbundet och var därmed en av de mäktigaste inom sovjetisk kulturpolitik på 1930-talet. Som ordförande för sovjetiska författarförbundets internationella avdelning hade han också en nyckelposition när det gällde att sprida folkfrontspolitiken utomlands.⁴ Trotskij förlät honom aldrig hans konvertering till stalinismen, men Koltsov själv skulle heller aldrig helt kunna göra sig kvitt stämpeln av att ha varit trotskist.

Trots sitt växande anseende i den litterära världen skulle Koltsov alltid vara sugen på handling. På begravningen av den store poeten och dramatikern Vladimir Majakovskij, som dött den 14 april 1930, tog Koltsov på sig att köra likbilen. Det hade tillkännagivits att Majakovskij tagit livet av sig på grund av en misslyckad kärlekshistoria. Visserligen var han demoraliserad och besviken över den politiska utvecklingen i Sovjet, men det viskades också på sina håll att han blivit mördad av säkerhetstjänsten på grund av sitt alltmer individualistiska författarskap. En stor folkmassa hade samlats och slöt upp bakom kortegen när den lämnade Författarförbundets lokaler. Koltsov körde emellertid för fort och folkmassan hamnade på efterkälken. Kanske berodde detta på engångs-taxichaufförens impulsiva läggning och inte på något officiellt trick för att reducera den folkliga hyllningen till Majakovskij och därmed begränsa den negativa publiciteten kring hans oväntade död.⁵

En bekant från Moskva, Paulina Abramson, träffade Koltsov på ambassaden i Berlin 1932, hon var då 17 år, och mindes honom som ”kortväxt och ganska knubbig med stirrande blick bakom glasögon med tjocka linser”. Han sätt att betrakta henne fick henne att känna att han var något av en kvinnokarl.⁶ Helt klart var han antitesen till alla grå och dystra apparatjiks. Ungraren Arthur Koestler har gett en bild av Koltsovs pojaktiga och vanvördiga stil i en episod från Paris 1935 med Koltsov, utrikeskommisarien Maxim Litvinov och Alexander Rado, en hemlig agent för sovjetiska militära underrättelsetjänsten, GRU. De befann sig i Paris i något internationellt diplomatiskt sammanhang med Litvinov som ledare för den ryska delegationen och Rado under täckmantel av Parisrepresentant för Impressbyrån (Oberoende sovjetiska nyhetsbyrån). Koltsov kom sent till mötet med Koestler:

- Förlåt, sade han med ett matt leende, men jag har en giltig ursäkt, jag har varit på bio.
- Under lunchen, frågade jag, förvånad över ett sådant lättsinne.
- Ja, vi skolkade faktiskt. Du kan aldrig gissa vem det var mer.
- Nej, det kunde jag inte och han berättade att de båda andra biobesökarna hade varit Litvinov – inkognito
- och Alex Rado.

Intressant att notera är att om Paulina Abramson mindes honom som knubbig 1932 skulle Koestler 1935 beskriva honom som ”en liten mager och stillsam man med intetsägande utseende”.⁷

Kan vikt förlusten ha berott på den oro en f d medlem av vänsteroppositionen kunde drabbas av i den alltmer tryckande stämning som rådde i Sovjetunionen?

Att Koltsov var djupt obekvämt med händelseutvecklingen i Sovjetunionen stod omedelbart klart för den tyske författaren Gustav Regler, som besökte honom vid denna tid. Regler blev förfärad över att se bokhandlarna i Moskva fulla av vad han liknade vid ”stämningarna från skräckslagna lakejer”. Han klagade för Koltsov över den fördummande atmosfären i Ryssland där stormfåglar blev papegojor. En generad Koltsov berättade då om ett nytt dekret som sade att utfattiga barn inte längre existerade utan skulle skickas till läger, och som stipulerade att barn kunde avrättas från tolv års ålder. Tydligt förfärad och skamsen sade Koltsov: ”Varför kan du inte trösta dig med allt det goda som genomförts? Eller varför säger du inte bara att jag överdriver, att även om ett sådant dekret

⁴ Reinhold Göring, *”Dinamita Cerebral” Politischer Prozess und ästhetische Praxis in Spanischen Bürgerkrieg (1936-1939)*, Frankfurt: Verlag Klaus Dieter Vervuert, 1986, s. 311.

⁵ Viktor Shklovsky, *Majakovsky and His Circle*, London: Pluto Press, 1972, s. 202, 220.

⁶ Paulina och Adelina Abramson, *Mosaico foto*, Madrid: Compañía Literaria, 1994, s. 36.

⁷ Arthur Koestler, *Den osynliga skriften: en självbiografi*, Stockholm, Prisma, 1966, s 277.

existerar kommer det inte att tillämpas, att ingen ryss skulle drömma om att skjuta ett barn?” Bedrövad och blek slutade han där och sade att han var tvungen att gå.⁸

Även om Koltsov levde gott i Moskva, för att inte säga lyxigt, måste möjligheten att få åka till Spanien ha kommit som en oerhörd lättnad med tanke på den alltmer tryckta politiska stämningen i Ryssland. På vägen dit träffade han den spanske premiärministern José Giral som i Paris den 6 augusti. Ett tecken på den ryktbarhet som Koltsov omgav sig med är att den yngre Giral bad honom meddela Moskva att republiken behövde ”utbildade officerare, framför allt piloter, om katastrofen ska gå att undvika”.⁹ Koltsov var den förste sovjetiske tidningskorrespondenten i Spanien. Samma kväll som han anlät till Barcelona skickade han sin första rapport till *Pravda*.¹⁰ Han hade varit i Spanien fem år tidigare och träffat ungtkommunisterna Dolores Ibárruri i Bilbao och José Díaz i Sevilla och skrivit en bok med titeln *Spansk vår*.¹¹ Tillbaka i Spanien dröjde han inte med att anta rollen som politisk rådgivare till myndigheterna i republiken. Han hade inget mer att visa upp än titeln som *Pravdas* specielle korrespondent, men betydelsen av detta gick inte att ta miste på. Överstelöjtnant Felipe Díaz Sandino, försvarsminister i den nybildade katalanska regeringen under Joan Casanovas, ställde en bil till hans förfogande. På två dagar hade han hunnit träffa anarkistledaren Juan García Oliver, ledningen för det katalanska kommunistpartiet, *Partit Socialista Unificat de Catalunya*, och Casanovas själv. Någon dag senare var han vid fronten i Huesca där han obekymrat gav råd till den lokale befälhavaren. Därefter uttryckte han ett önskemål om att få träffa den legendariske anarkistledaren Buenaventura Durruti, som befann sig vid den aragonska fronten i Bujaraloz. Durruti visade inget intresse av att träffa honom förrän han i García Olivers rekommendationsbrev sett orden ”Moskva” och ”Pravda”.

Trots tillgången till viktiga politiker råkade Koltsov, i likhet med alla korrespondenter, snart ut för problem med censuren, den kroniska bristen på telefonlinjer och Spaniens dåligt utbyggda telegrafsystem.¹² Han kom till Madrid den 18 augusti och på 24 timmar hade han inte bara talat med ledarna för kommunistpartiet, utan även premiärministern, kemiprofessorn Dr José Giral, och krigsministern, överstelöjtnant Juan Hernández Saravia. På en vecka hade han lyckats få en intervju med den moderate socialisten Indalecio Prieto, som egentligen var den som i kulisserna skötte krigsinsatserna. Det säger en del både om Koltsovs journalistiska kvaliteter och hans status, att Prieto förvånansvärt öppet talade om sitt förakt för Largo Caballero. En dag senare kunde han, genom bistånd av Julio Álvarez del Vayo, som han kände från dennes tid som Moskvakorrespondent, både intervjua president Manuel Azaña och Largo Caballero själv. I sin ohämmade kritik av regeringen Giral var Largo lika öppen hjärtig som Prieto.¹³ Fyra dagar efter att Largo Caballero den 4 september 1937 utnämns till premiärminister tog han åter emot Koltsov för ännu ett långt samtal.¹⁴

Vilda överdrifter har förekommit om Koltsovs roll i spanska inbördeskriget. En tysk forskare hävdade mot allt rim och reson att han hade generals rang i det sovjetiska flygvapnet när han anlände till Spanien och att han haft i uppdrag att organisera en spansk motsvarighet till NKVD.¹⁵ Lika bisarra var påståendena att han talade i telefon med Stalin två gånger om dagen för att hålla denne informerad om läget i Spanien. Den uppgiften kom från Claud Cockburn, en kommunistisk journalist som blev nära vän med Koltsov i Spanien, och har sedan varit i allmänt omlopp trots att den förefaller ytterst osannolik. Cockburn berättade för den amerikanske författaren Peter Wyden

⁸ Gustav Regler, *The Owl of Minerva*, London: Rupert Hart-Davis, 1959, s. 236-39.

⁹ Yuri Rybalkin, *Stalin y España. La ayuda militar soviética a la República*, Madrid: Marcial Pons Historia, 2007, s. 50.

¹⁰ Mijail Koltsov, *Diario de la guerra de España*, Paris: Ruedo Ibérico, 1963, s. 14. Fortsatta referenser till *Diario* gäller denna utgåva. Se även Jonathan Haslam, *The Soviet Union and the Struggle for Collective Security in Europe 1933-39*, London: Macmillan Press, 1984, s. 108.

¹¹ Koltsov, *Diario...* s. 412-24; Michail Koltsov, *Ispanskaja vesna*, Leningrad: Izdatelstvo pisatelei v Leningrade, 1933.

¹² Koltsov, *Diario...*, s. 12, 15-18, 23, 29, 33-34.

¹³ *Ibid.*, s. 39-42, 50-51, 55-58.

¹⁴ *Ibid.*, s. 77-79.

¹⁵ Ursula El-Akramy, *Transit Moskau: Margarete Steffen und Maria Osten*, Hamburg: Europäische Verlagsanstalt, 1998, s. 195-96.

att Koltsov vid ett tillfälle när han talade i telefon med Stalin från Gaylords Hotel låtit Cockburn via en extra linje få lyssna till diktatorns grymtningar. I en artikel gick Cockburn så långt i sina överdrifter att han påstod att Koltsov hade ”en direktlinje från sitt rum på Hotel Palace i Madrid till Stalins arbetsrum i Kreml och att han hade kortare eller längre samtal med Stalin ”tre eller fyra gånger i veckan” och ”ibland kunde jag höra Stalin ställa frågor från andra änden”. Cockburns hustru Patricia spädde på med att detta var något som hände en eller två gånger om dagen.¹⁶ Telefonförbindelserna mellan Madrid och Moskva, via Barcelona och Paris, var varken tillräckligt bra eller tillräckligt säkra för att den sortens samtal skulle ha varit tänkbara ens om Stalin varit intresserad av dagliga bulletiner från Spanien. Det är troligt att Cockburn med sina överdrifter bara baserade sig på Koltsovs eget skryt. Ett brev från Stalin till Koltsov visade emellertid att också de allra högsta sovjetiska representanterna i Spanien var ovilliga att sända information ens i telegramform, som gick att avkoda, och än mindre per telefon, som var relativt lätt att avlyssna.¹⁷

Det är uteslutet att Koltsov hade någon högre rang vare sig i det sovjetiska flygvapnet eller NKVD. Ändå är det säkerligen sant att Koltsov, även om han officiellt bara var *Pravdas* korrespondent, i Spanien hade en roll som gick långt utöver hans journalistiska gärning. Santiago Carrillo, som var *Consejero de Orden Público* i *Junta de Madrid* mindes honom bara för att ha varit betydligt mer inflytelserik än någon annan korrespondent. Under belägringen av huvudstaden verkade han ha större betydelse än ambassadören Marcel Rosenberg. Däremot avfärdade Carrillo kategoriskt talet om dagliga telefonsamtal och påminde om att rapporteringen till Kreml normalt skedde från ambassaden via kodade radiomeddelanden. För att få ut sina rapporter till *Pravda* under belägringen av Madrid var Koltsov tvungen att telefonera dem till Hotel Majestic i Barcelona, varifrån de sedan överfördes till Moskva. Direkta telefonsamtal var sällsynta, även om de nog förekom.¹⁸

Även utan de mer vilda överdrifterna noterade många samtida vittnen Koltsovs betydelse. Den väl-informerade sovjetkännaren Louis Fischer, en person som stod i regelbunden kontakt med Koltsov, betecknade honom som ”*Pravdas* korrespondent i Spanien och inofficiellt Stalins ögon och öron i landet” – den förste av många bedömare att använda det uttrycket.¹⁹ Hemingway kallade Koltsov för ”en av de tre mest inflytelserika personerna i Spanien”, även om just den överdriften var typisk för hans ständiga försök att visa att hur välinformerad han var och att han kände alla som var värda att känna.²⁰ Författaren Ilja Ehrenburg skrev:

Spanjorerna betraktade honom inte bara som en berömd journalist, utan också som en politisk rådgivare. Det skulle vara svårt att föreställa sig första året av kriget i Spanien utan Koltsov. Liten, aktiv, modig, så skarpsinnig att hans intelligens faktiskt blev ett problem för honom, han kunde fånga en situation i ett huj, såg alla svagheter och hängav sig aldrig åt illusioner.²¹

NKVD-agenten (officeren), överste Alexander Orlov (född Leiba Lazarevitj Feldbin, som 1920 officiellt ändrade sitt namn till Lev Lazarevitj Nikol'skij), hävdade att Koltsov skickats till Spanien ”av Stalin som dennes personlige observatör”, vilket inte betyder särskilt mycket, eftersom det i stort var vad en redaktör på *Pravda* förväntades vara.²² Den uppfattningen har upptagits i den

¹⁶ Cockburn återgav episoden med telefonanknytningen för Peter Wyden, *The Passionate War. The Narrative History of the Spanish Civil War*, New York: Simon & Schuster, 1983, s. 328, 537. Claud Cockburns opublicerade artikel i Philip Toynbee (red.) *The Distant Drum. Reflection on The Spanish Civil War*, London, Sidgwick & Jackson, 1976, s. 53; Patricia Cockburn, *The Years of The Week*, London: MacDonald, 1968, s. 208. Ett möte med Cockburn återges i Koltsov, *Diario ...*, s. 264-65.

¹⁷ Koltsov till Stalin, 4 december 1937. Jag är ytterst tacksam för att Angel Viñas försett mig med en kopia av detta dokument.

¹⁸ Santiago Carrillo, intervju med författaren, 20 september 2006. Om överföringarna, se Koltsov, *Diario ...*, s. 202, 205, 271. Jag vill också tacka Dr Angel Viñas för hans bistånd på denna punkt.

¹⁹ Louis Fischer, *Russia's Road from Peace to War. Soviet Foreign Relations 1917-1941*, New York: Harper & Row, 1969, s. 273.

²⁰ Ernest Hemingway, *Klockan klämtar för dig*, s 437

²¹ Ilya Ehrenburg, *Eve of War 1933-1941*, London: MacGibbon & Kee, 1963, s. 148; José Fernández Sánchez, ”El ultimo destino de Mijail Koltsov”, *Historia 16*, n° 170, juni 1990, s. 21.

²² Alexander Orlov, *The March of Time. Reminiscences*, London: St Ermin's Press, 2004, s. 215.

gångse synen på spanska inbördeskriget. Hugh Thomas framställde Koltsov som ”förmodligen Stalins personlige agent i Spanien, med direkt telefonlinje till Kreml”. Den ryska historikern Olga Novikova betecknade honom som ”sambandscentralen mellan Stalin och de styrande i Spanien”.²³

I sin dagbok skilde Koltsov på de journalistiska uppgifter han tillskrev sig själv och de militärt-politiska, som han tillskrev en mexikan vid namn ”Miguel Martínez”. Denne skulle ha deltagit i revolutionen i Mexiko och samtidigt, i likhet med Koltsov själv, varit med i första världskriget och inbördeskriget i Ryssland. Dessutom beskrev Koltsov ”Martínez” i termer som antyder att han talade om sig själv: ”en mexikansk kommunist under medellängd, som, precis som jag, anlät dagen innan”. På ett annat ställe får vi veta att han bar glasögon.²⁴ Texten är också späckad med andra ledtrådar som antyder att Koltsov och ”Martínez” var samma person. Författaren skildrade Martínez hårresande flygning från Paris till Barcelona i ett plan med Abel Guides som pilot. ”Miguel” började misstänka att Guides tänkte föra honom till rebellzonen och funderade på att skjuta honom och själv ta över spakarna – vilket Koltsov förvisso var kapabel till. I Bilbao den 8 juni 1937 samtalade Koltsov med Guides om incidenten och av det framgår tämligen klart att det var Koltsov själv som övervägt att skjuta piloten. Han uppgav att Miguel Martínez varje kväll gick till kommunisttidningen *Mundo Obreros* redaktion och hjälpte till att färdigställa nästa dags tidning – exakt vad Koltsov brukade göra. På ett annat ställe, under reträtten från Talavera, talas det om att ”Miguel Martínez” såg en liten pistol i händerna på författaren Maria Teresa de León och senare är det Koltsov själv som erinrar sig ha sett henne med pistolen på samma plats.²⁵ Koltsovs yngre bror, den världsberömda tecknaren i *Pravda*, Boris Jefimovitj Friedland, känd som Boris Jefimov, liksom dennes levnadstecknare Skorochodov och Rubasjkin och andra forskare, har samtliga utgått från att ”Miguel Martínez” var Koltsov själv. Enrique Lister, befälhavare över det kommunistiska Femte regementet, som senare skulle utgöra kärnan i Folkarmén, hade ofta och regelbundet kontakt med Koltsov, vilket framgår av dagboken. Lister sade till Ian Gibson att han inte hyste några tvivel om att Koltsov och ”Miguel Martínez” var samma person.²⁶

Det kan inte råda något tvivel om att många av de aktiviteter som tillskrevs ”Miguel Martínez” i själva verket var Koltsovs. Det kan emellertid också vara så att den hängivet pro-sovjetiske Lister var ute efter att dölja ”Miguel Martínez” verkliga identitet, eller i varje fall någon del av den. Med andra ord är det tänkbart att det inte var Koltsov som stod för en del av de aktiviteter som tillskrivits ”Miguel Martínez”. I sina memoarer om belägringen av Madrid skriver Vicente Rojo, den republikanska sidans överbefälhavare, att han kände till ”Miguel Martínez” och dennes insatser i *Quinto Regimiento*. Det är förvisso sant att Koltsov kände Rojo och skrev om honom vid mer än ett tillfälle.²⁷ Att Rojo inte likställde ”Martínez” med Koltsov har emellertid väckt misstankar hos den ryskfödde engelske forskaren Boris Volodarsky och den spanske historikern Angel Viñas om att det fanns en annan ”Miguel Martínez”, som haft kontakter med Rojo. Baserat på Boris Volodarskys efterforskningar i ryska säkerhetsarkiv hade de kommit fram till att i varje fall en del av de aktiviteter som ”Miguel Martínez” stått för inte utfördes av Koltsov, utan av en sovjetisk agent av

²³ Hugh Thomas, *Spanska inbördeskriget*, s. 322; Olga Novikova, ”Las visiones de España en la Unión Soviética durante la guerra civil española”, opublicerat manuskript.

²⁴ Koltsov, *Diario ...*, s. 9, 66 (glasögon); s. 66, 68, 147, 366 (första världskriget och inbördeskriget i Ryssland).

²⁵ *Ibid.*, s. 9-12, 404 (hotet mot Guides), s. 59 (*Mundo Obrero*), s. 71, 87, 197 (Maria Teresas pistol). José Fernández Sánchez, ”Introducción”, Mijail Koltsov, *Diario de la guerra de España*, Madrid: Akal Editor, 1978, s. 5-6.

²⁶ Boris Jefimov i *Michail Koltsov, kakim on byl. Vospominaniya*, Moskva: Sovetskii Pisatel, 1965, s. 65; A. Rubasjkin, *Michail Koltsov. Kritiko-biograficheskii otjerk*, Moskva Chudozjestvennaja literature, 1971), s. 174; Gleb Skorochodov, *Michail Koltsov. Kritikobiografitjeskij otjerk*, Moskva: Sovetskij Pisatel 1959, s. 160-63. Den mest övertygande identifieringen av Koltsov som ”Miguel Martínez” finns i Ian Gibson, *Paracuellos: como ful*, Barcelona: Argos Vergara, 1983, s. 55-59. Se även Broué, *Staline et la révolution*, s. 105; Günther Schmigalle, *André Malraux und der spanische Bürgerkrieg: Zur Genese, Funktion und Bedeutung von "L'Espoir"*, Bonn: Bouvier Verlag Herbert Grundmann, 1980, s. 160; Carlos Serrano, *L'enjeu espagnol: PCF et guerre d'Espagne*, Paris: Messidor/Éditions Sociales, 1987, s. 52. Jag är oerhört tacksam över att min vän Dr Frank Schauff bistått med ovärderlig hjälp angående de ryska hänvisningarna i detta kapitel.

²⁷ General Vicente Rojo, *Así fue la defensa de Madrid*, México D.F: Ediciones Era, 1967, s. 214; Koltsov, *a.a.*, s. 275-78; José Andrés Rojo, *Vicente Rojo. Retrato de un general republicano*, Barcelona: Tusquets Editores, 2006, s. 87-88.

litauiskt ursprung. Mannen i fråga, Josif Romualdovitj Grigulevitj, var en 23-årig medlem av NKVD:s ”Avdelning för specialuppdrag”, som specialiserat sig på mord, terror och sabotage utomlands. Han hade lärt sig spanska i Argentina och kommit till Spanien i september 1936. Han skulle senare organisera det första mordförsöket på Trotskij i Mexiko. Därmed kan den ”Miguel Martínez” som Koltsov porträtterat ha bestått av flera olika individer – Koltsov själv, Grigulevitj och kanske den ryske militärattachén, general Vladimir Gorev, platschef i Madrid för den sovjetiska militära underrättelsetjänsten GRU. Gorev rapporterade till Moskva att Koltsov ”bokstavligen verkställde alla de order jag gav angående försvaret av staden”.²⁸

Att Koltsov som redaktör på *Pravda* hade en speciell status som observatör åt Stalin går inte att ifrågasätta. Detta kan emellertid inte förklara omfattningen av den roll som Koltsov/”Miguel Martínez” hade i en rad politiska och militära sammanhang. När de republikanska miliserna den 21 september retirerade från Maqueda, på vägen mellan Talavera och Madrid, sågs K/MM med pistol i näven försöka hejda reträtten – i detta fall var K/MM troligen Koltsov, eftersom det verkar osannolikt att vare sig Gorev eller Grigulevitj befunnit sig vid stridsfronten. I den belägrade huvudstaden var K/MM ständigt rådgivare till kommunistpartiets ledning och nära medarbetare till Julio Álvarez del Vayo, som den 17 oktober hade utsetts till Allmän krigskommissarie, vilket i själva verket gjorde honom till chef för *El Cuerpo de Comisarios*. Beträffande mötena med del Vayo kan ”Miguel Martínez” vid ett tillfälle ha varit Koltsov och vid ett annat Gorev. Redan innan hade K/MM fått del av kopior av uppsnappad fientlig radiotrafik. Eftersom den republikanska armén inte hade några faciliteter för att uppsnappa fientliga kommunikationer hade den uppgiften anförtrots tre sovjetiska militära specialister, som anlant i oktober 1936. Följaktligen är det mest sannolikt att Gorev i egenskap av både militärattaché och lokal chef för den militära underrättelsetjänsten var den som fick meddelandena. Den 28 oktober kunde K/MM ses förklara för enheter ur kommunistiska Quinto Regimiento [Femte regementet] hur de skulle följa upp stridsvagnsattacker.²⁹ Om detta var Koltsov så vidarebefordrade han bara råd från den verkliga stridsvagnsexperten, general Gorev, vilket leder till misstanken att den person som stod för anvisningarna var Gorev själv.

En av de aktioner där ”Miguel Martínez” hade oerhörd betydelse gällde beslutsprocessen kring evakueringen och den efterföljande avrättningen av fängslade högerpersoner från Madrid, en av de mest kontroversiella frågorna under spanska inbördeskriget. I boken framhåller ”Miguel Martínez” ihärdigt för ledningen för kommunistpartiet risken för att de fängslade militärerna skulle ge rebellsidan ett nytillskott. Oroad över de ”åtåtusen fascister som sitter inspärrade i fängelser runt om Madrid” och som riskerar att bli ett verkligt problem i form av en farlig ”femte kolonn” besökte ”Miguel Martínez” vid ett flertal tillfällen både kommunistpartiets högkvarter och krigskommissariatet för att höra sig för om vad som hade gjorts och komma med förslag om hur en evakuering skulle kunna genomföras.³⁰ När Boris Volodarsky beskriver vad ”Miguel Martínez” uträttade när det gällde evakueringen av de politiska högerfångarna, så menar han att Koltsov i själva verket redovisade vad Josef Grigulevitj gjort. Operationen ledde slutligen till att ett stort antal fångar dödades. Vem som bar det omedelbara ansvaret för detta har aldrig klarlagts. Många enskilda var inblandade i evakueringsbeslutet och upplösningen kom gradvis. Icke desto mindre ledde Grigulevitj en specialenhet rekryterad ur *Juventudes Socialistas Unificadas* (JSU) och det förefaller som att den spelade en nyckelroll natten den 7 november och följande dag då fångarna samlades ihop och bortfördes.³¹ Grigulevitj hade dessutom blivit nära vän och medarbetare till Santiago Carrillo, som

²⁸ Boris Volodarsky, *KGB: The West Side Story* (opublicerat manuskript); Ángel Viñas, *El escudo de la República, El oro de España, la apuesta soviética y los hechos de mayo de 1937*, Barcelona: Crítica, 2007, s. 57-68. Om Grigulevitj, se Marjorie Ross, *El secreto encanto de la KGB. Las cinco vidas de Iósif Grigulievich*, Heredia, Costa Rica: Farben Grupo Editorial Norma, 2004, s. 40-67; Christopher Andrew & Vasili Mitrokhin, *The Sword and the Shield: The Mitrokhin Archive and the Secret History of the KGB*, New York: Basic Books, 1999, s. 99, 162. Påståendet att Koltsov hade kopplingar till GRU härrör från Novikova, ”Las visioner”.

²⁹ Koltsov, *a.a.*, s. 99-100, Maqueda, s. 142 (Álvarez del Vayo), s. 145-46 (radioavlyssningar), s. 158-59 (5° Regimiento).

³⁰ Koltsov, *a.a.*, s. 114, 167, 176-78, 185-86, 192.

³¹ Boris Volodarsky, *KGB: The West Side Story*, kapitel 16.

i egenskap av ledare för JSU och *Consejero de Orden Público* i försvarsjuntan i Madrid ofta utpekats som ansvarig för affären.³²

Koltsovs dagbok gör gällande att "Miguel Martínez" var betydelsefull i skapandet av det system av politiska kommissarier som skulle höja truppmoralen. Han uppger att "Miguel Martínez" införde regeln att kommissarierna skulle skicka regelbundna politiska rapporter om sina enheter till högsta militärledningen. Eftersom det var vanligt inom Röda armén vid denna tid är det möjligt att Koltsov endera bara vidarebefordrade rekommendationer från andra ryska rådgivare som Gorev, eller att den "Miguel Martínez" det talas om syftade på Grigulevitj eller Gorev eller någon annan "rådgivare". "Miguel Martínez" uppges inte bara ha haft tillgång till dessa rapporter, utan dessutom emellanåt också författat dem.³³ I den första sovjetiska biografien om honom förekom vilda överdrifter och det påstods att Koltsov den 17 oktober 1936 officiellt utsågs till kommissarie i en brigad och var involverad i att skriva instruktioner till alla politiska kommissarier i armén.³⁴ Även om det är helt sant att införandet av kommissarier i Spanien baserade sig på den modell som införts under inbördeskriget i Ryssland återfinns inte namnet Koltsov bland dem som spanska källor anger ha varit betydelsefulla för utvecklingen av systemet i Spanien. Det är emellertid möjligt att hans synpunkter var avgörande på grund av hans goda kontakter med det kommunistiska Femte regementet.³⁵ Hans relationer med befälhavaren, Enrique Lister, var utmärkta men det var även Josif Grigulevitjs. Femte regementets tidning *Milicia Popular* publicerade i flera avsnitt Koltsovs långa artikel om Röda armén, "El hombre del capote gris, el oficial y el jefe" (mannen med den grå kappan, officeren och chefen).³⁶ Det går inte att säga med någon säkerhet, men det är mer än troligt att den "Miguel Martínez" som ska ha spelat en så stor roll i utvecklingen av systemet med kommissarier var någon annan än Koltsov.

I sin dagbok talar Koltsov om Miguels relation med Álvarez del Vayo på ett sådant sätt att det skänker trovärdighet åt hans anspråk på att ha ingått i systemet med kommissarier. Den 23 oktober 1936 noterar han, att varje dag klockan sex på kvällen höll Álvarez del Vayo, som general-kommissarie, ett möte i krigsministeriet med de fem vice kommissarierna, två andra kommissarier och "Miguel Martínez". Om detta vore att ta bokstavligt skulle det innebära att Koltsov var mycket mer än korrespondent. Det skulle naturligtvis bli mycket mer trovärdigt om deltagaren på mötena var Gorev, eller Koltsov som agerade enligt Gorevs order.³⁷

Om vi bortser från den absurda tanke som framförts av två franska skribenter, att Koltsov, som helt öppet befann sig i Spanien som *Pravdas* korrespondent, i själva verket var "Stalins hemliga språkrör", är det säkerligen med sanningen överensstämmande att han skaffat sig avsevärt inflytande och auktoritet i krigsministeriet.³⁸ Så mycket har intygats av socialisten Arturo Barea, som vid denna tid arbetade på censuravdelningen i utrikesministeriet. I sina memoarer återger han livfullt ett exempel på hur Koltsov hävdade sig. På eget initiativ försökte Barea förtvivlat upprätthålla presscensuren sedan alla ansvariga tjänstemän flytt till Valencia. Omedveten om Bareas ansträngningar, och rasande över att åtskilliga utländska korrespondenter hunnit skicka iväg pessimistiska rapporter, stormade Koltsov in på hans kontor och avkrävde honom i myndig ton en förklaring. När Barea förklarade läget och det faktum att han arbetade på eget initiativ för Koltsov ut: "Det du ska lyda är krigskommissariatet. Följ med nu. Suzana kommer att förse dig med en order från sekretariatet."

³² Andrew och Mitrokhin, *The Sword and the Shield*, s. 300; German Sánchez, "El misterio Grigulévich", *Historia 16*, n° 233, september 1995, s. 118. Om Koltsov och Paracuellos, se Viñas, *El escudo ...*, s. 57-74.

³³ Koltsov, *a.a.*, s. 196, 281-83.

³⁴ Gleb Skorochoodov, *Michal Koltsov. Kritiko-biografitjeskij otjerk* (Moskva: Sovetskij Pisatel, 1959), s. 154-55.

³⁵ Santiago Álvarez, *Los Comisarios Políticos en el Ejército Popular de la República*, Sade-A Coruña, Edición do Castro, 1989, s. 93-97, 115-27; Juan Andrés Blanco Rodríguez, *El Quinto Regimiento en la política militar del P.C.E en la guerra civil*, Madrid: UNED, 1993, s. 171-93.

³⁶ *Milicia Popular*, 2, 3, 8, 11, 13, 14, 15, 20, 21 oktober 1936.

³⁷ Koltsov, *a.a.*, s. 151.

³⁸ Stéphane Courtois och Jean-Louis Panné, "Spanien i skuggan av NKVD" i Stéphane Courtois, m fl, *Kommunismens svarta bok*, s. 346.

Suzana, en kvinna som talade spanska med fransk accent, hade i likhet med Barea stannat kvar i Madrid och arbetade som maskinskriverska på krigsministeriet och sekreterare i *Comisaria de Guerra*. När de tagit sig till ministeriet häpnade Barea över den auktoritet som Koltsov var i besittning av: ”Grupper av milisofficerare kom och gick, folk började skrika om att deras tilldelning av vapen inte kommit fram och denne Koltsov ingrep i de flesta diskussionerna i kraft av sin vitalitet och arroganta vilja.”³⁹

Att Koltsov trivdes bättre och kände sig mer levande i Madrid än i den dystra atmosfären i utrensningarnas Moskva är uppenbart. Han må ha stött utrensningarna utåt, men det råder föga tvivel om att han kände sig alltmer obekvämd med dem. Han var överlycklig över nyheten att Sovjetunionen beslutat att skicka flygplan, stridsvagnar, artilleri och andra vapen.⁴⁰ Det råder heller inga tvivel om hans oerhörda arbetskapacitet och hans brinnande entusiasm för Spaniens sak, även om det är svårt att inte misstänka en del författare för välmenande överdrifter. Gleb Skorochodov, som skrev den första biografien och obekymrat blandar samman Koltsov och ”Miguel Martínez”, kom med det ytterst orimliga påståendet att Koltsov i slutet av oktober fick uppdraget att utforma krigsministeriets plan för försvaret av Madrid.⁴¹ Det är otänkbart att de ansvariga strategerna, generalerna Jan Berlin och Gorev och den republikanske överbefälhavaren Vicente Rojo, skulle ha tolererat något sådant agerande av en amatör. Skorochodovs misstag är ytterligare ett tecken inte bara på att ”Miguel Martínez” var en sammansatt personlighet, utan också att Gorev var en viktig komponent där.

Enligt den notoriskt opålitlige Orlov fanns bara två medlemmar av den officiella sovjetiska gruppen kvar i Madrid sedan regeringen lämnat den belägrade huvudstaden: Koltsov och han själv.⁴² I själva verket fanns Gorev kvar i försvarsministeriet tillsammans med Roman Karmen, vän till Koltsov och berömd sovjetisk dokumentärfilmare, plus många andra ryska tjänstemän. Koltsovs modiga beslut att stanna kvar skulle likväl utgöra preludiet till hans finaste stund.

Koltsov (till höger) och den ryske fotografen Roman Karmen utanför Madrid i oktober 1936

³⁹ Arturo Batea, *The Forging of a Rebel*, London: Davis-Poynter, 1972, s. 596-97.

⁴⁰ Regler, *The Owl*, s. 276.

⁴¹ Skorochodov, *Michail Koltsov ...*, s. 158-60.

⁴² Orlov, *The March ...*, s. 231.

Gorev, som inofficiellt var rådgivare till general José Miaja, ordförande i *Junta de Defensa de Madrid*, talade varje dag med Koltsov. Deras möten har omvittnats av Emma Wolf, Gorevs älskarinna och tolk. Gorev, mindes hon, brukade lyssna uppmärksamt på vad Koltsov hade att säga, eftersom han betraktade honom som den mest välinformerade personen om vad som skedde både vid och bakom fronten. Den ryskfödde engelske historikern om KGB, Boris Volodarsky, har gjort gällande att Gorev i själva verket fruktade för sitt liv och lyssnade på Koltsov på grund av att denne var partiets röst i Spanien och hela tiden kunde rapportera till Moskva om honom. Gorev var lika uppmärksam och fylld av respekt gentemot Orlov, som ändå skulle ägna sig åt att ange honom trots att Gorev författat en underdånig rapport till Moskva där han hyllade Orlov.⁴³

Även bortsett från vad andra komponenter av "Miguel Martínez" kan ha åstadkommit, råder inget tvivel om att Koltsov var oerhört hängiven republikens sak. När det inte gick så bra kände han sig tvungen att agera. Paulina Abramson konstaterade många år senare: "Ibland var det chockerande att se hur han blev inblandad i frågor och kom med uppfattningar som helt klart påverkade fortsättningen. Det gjorde han på grund av sin bakgrund, sin karaktär och sina kunskaper om strategi som inte gav något utrymme för att sitta med armarna i kors när han såg det allmänna kaoset."⁴⁴ Han kunde vara oerhört syrlig och den inte särskilt sympatiskt inställda Sefton Delmer mindes honom som en "dynamisk, bitsk rysk jude", "en liten knubbig man, skarpögd och hånfull, som strosade kring i imponerande militärstövlar".⁴⁵

Mitt under angreppet mot Madrid ingrep de första sovjetiska stridsvagnarna den 29 oktober 1936. De skötte sig bra, men på de smala bygatorna fastnade en del och blev lätta mål för i all hast tillverkade brandbomber, Molotovcocktails, som Francos trupper kastade. Tre stridsvagnar gick förlorade. När de sovjetiska stridsvagnsbefälhavarna samma kväll samlades på Hotel Palace kunde stämningen inte ha varit dystrare. Koltsov livade upp dem med att framhålla att attacken i själva verket varit en stor framgång. Enligt Orlov föreslog han att man skulle skicka ett telegram till Stalin med förslag om att alla stridsvagnsbesättningar skulle tilldelas Leninorden och att ledaren för attacken och de tio saknade besättningsmedlemmarna skulle tilldelas utmärkelsen Sovjetunionens hjälte. Orlov uppgav inte helt trovärdigt att ett telegram undertecknat av general Gorev och Orlov besvarades av Folkkommisariet för försvarsfrågor, marskalk Kliment Vorosjilov, och att hemställen beviljades.⁴⁶

Det har påståtts att Koltsov rent av förde befäl över en rysk stridsvagnsavdelning och spelade en betydelsefull roll i striderna vid Pozuelo och Aravaca (4-14 januari 1937). Detta är med säkerhet en vild överdrift baserad på hans entusiasm i tonåren för att köra runt på stridsskådeplatsen i en pansarvagn.⁴⁷ Trots ett fullspäckat program skickade han en ständig ström av långa och livfulla artiklar tillbaka till Ryssland, samtidigt som han utförde ett journalistiskt arbete i Spanien. Roman Karmen var förvånad över Koltsovs förmåga att "skriva 40 rader med häpnadsväckande fart, allt fyllt av skarpa, noggranna och genomtänkta iakttagelser som gav ett perfekt utmejslat porträtt av det politiska skeendet".⁴⁸

Det är omöjligt att säga om Koltsov gjorde något av allt detta på basis av att han hade speciellt tillstånd eller ackreditering från Stalin själv.⁴⁹ Det är lika sannolikt att mycket av hans häpnadsväckande närvaro bara härrörde från hans energi, självförtroende och otålighet över spansk oreda

⁴³ Meddelande från Boris Volodarsky; Emma Wolf i *Michail Koltsov, kakim on byl*, s. 305-07. Om samarbetet mellan Gorev och Koltsov, se Frank Schauff, *Der verspielte Sieg. Sowjetunion, Kommunistische Internationale und Spanischer Bürgerkrieg 1936-1939*, Frankfurt: Campus, 2005, s. 238.

⁴⁴ Abramson, *Mosaico roto*, s. 63-65.

⁴⁵ Sefton Delmer, *Trail Sinister: An Autobiography*, London: Secker & Warburg, 1961, s. 305-07.

⁴⁶ Orlov, *a.a.*, s. 229. Jag är tack skyldig Dr Ángel Viñas, som pekat på att i juni 1937 hade sammanlagt bara 17 sådana utmärkelser delats ut och att det var osannolikt att en mindre sammandrabbning med stridsvagnar skulle anses vara värd elva.

⁴⁷ Schmigalle, *André Malraux ...*, s. 159; Hugh Thomas, *a.a.*, s. 495. Se Koltsov, *a.a.*, s. 257-59, 303, 339.

⁴⁸ Abramson, *a.a.*, s. 62.

⁴⁹ Haslam, *The Soviet Union ...*, s. 262.

och där han bara ångade på och kom med auktoritativa råd. Kanske fick han inta en framträdande roll just därför att man trodde att han hade någon sorts speciell relation till Stalin. Det var vad Boris Jefimov ansåg: ”Koltsov skulle inte ha varit Koltsov om han nöjt sig med rent journalistiskt arbete. Så vitt jag vet var det ingen som gav Koltsov några sådana uppdrag. Han for till Spanien enbart som skribent, som korrespondent för *Pravda*.” I likhet med Vasilij Grossman under andra världskriget tvekade Koltsov inte att dela med sig av sina åsikter till dem som förde befälet, eftersom han ansåg det vara hans plikt som kommunist att göra det. Koltsovs entusiastiska och energiska personlighet gjorde dessutom att han, när han tappat tålamodet med bristerna i spanjorernas försvar av republiken, var beredd att komma med råd till alla som var beredda att lyssna på honom. Boris Jefimov mindes att hans bror Michail redan som barn gett prov på en mångfacetterad kreativitet: ”Han var ett rastlöst barn, han hittade på lekar, skrev pjäser.”⁵⁰

En liknande uppfattning framkommer i kameramannen Roman Karmens memoarer. Den 15 augusti 1936 hade den 30-årige Karmen beordrats att fara till Spanien. Han lämnade Moskva den 19 augusti och dagen därpå möttes han i Paris av Ilja Ehrenburg och tog sig över gränsen i Hendaye.⁵¹ Efter någon tid i Irún och Barcelona kom han till Madrid den 13 september: ”Att få träffa Michail var en ren glädje, han väntade på oss vid entrén till Hotel Florida där vi också skulle bo. Från den stunden var vi mer eller mindre oskiljaktiga.” Tillsammans bevakade de belägringen av Alcazar de Toledo. Senare, mellan den 7 och 17 oktober 1936, följde Karmen med Koltsov till de nordliga fronterna i Baskien och Asturien, med Paulina Abramson som tolk. Under besöket tillbringade Koltsov tid med lokala politiska och militära ledare, bl a Juan Ambou, den ungtkommunist som fungerade som försvarschef i folkfrontskommittén i Asturien, och José Antonio de Aguirre, den baskiske presidenten.⁵² Både Koltsov och Karmen vägrade lyda [ambassadören] Marcel Rosenbergs order att följa med vid evakueringen till Valencia och stannade kvar under hela belägringen.⁵³ Den 6 november gick Karmen till krigsministeriet, som han upptäckte var övergivet tills han snubblade in i ett rum där kommunistledaren Antonio Mije, general Gorev och den republikanske överbefälhavaren Vicente Rojo befann sig. Därefter tog han sig till kommunistpartiets högkvarter, där han fann Koltsov djupt försänkt i samtal med Pedro Checa, som i egenskap av organisationssekreterare i centralkommittén var verkställande partiledare.⁵⁴

Karmens memoarer bekräftar vad Boris Jefimov sagt om att Koltsovs officiella ställning främst var journalistisk. Han skriver att de var oskiljaktiga och att ”vår vänskap utgjorde en ovärderlig lektion i engagerad journalistik”. Han följde ofta med Koltsov runt om i Madrid, besökte försvarsställningar och uppgav att han några dagar senare kunde läsa Koltsovs rapporter i *Pravda* och då fick återuppleva vad de sett, det hela upplyst av ”den gudomliga gnistan, den kloka, skarpa och entusiastiska gnistan i Koltsovs enorma begåvning”. Karmen hänfördes av den blotta energi och de många olika aspekter Koltsov gav prov på: ”... en skarp krönikör av storartade händelser, en politisk varelse, en oförvägen soldat” som också tyckte om det goda livet och alltid var uppåt och jovialisk.⁵⁵ När Hemingway anlände till Madrid på våren 1937 hade Koltsov och Karmen först flyttat från Hotel Florida till Hotel Capitol på andra sidan av Gran Vía och därefter till Hotel Palace på Carrera de San Jerónimo och slutligen till Hotel Gaylord på Alfonso XII.⁵⁶

Många som träffade Koltsov lämnade skildringar om honom. Han var liten till växten och såg ut som en riktig spanjor med tjockt svart hår och runda glasögon med tjocka linser. I ett direkt biografiskt avsnitt i *Klockan klämtar för dig* betecknade Hemingway honom som den mest intelligenta person han någonsin träffat. ”Med sina svarta ridstövlar, grå ridbyxor och grå rock, sina små händer och fötter, med en porslinstunn bräcklighet över både ansikte och kropp, med sitt sätt att prata som

⁵⁰ Boris Jefimov i *Michail Koltsov kakim on byl*, s. 65; Abramson, *a.a.*, s. 62.

⁵¹ Roman Karmen, *¡No pasarán!*, Moskva: Editorial Progreso, 1976, s. 249-53.

⁵² Abramson, *a.a.*, s. 61, 91-100; Koltsov, *a.a.*, s. 123-41; Karmen, *¡No pasarán!*, s. 265, 277.

⁵³ Karmen, *a.a.*, s. 272-73.

⁵⁴ *Ibid.*, s. 276-78.

⁵⁵ *Ibid.*, s. 277-81, 301.

⁵⁶ *Ibid.*, s. 303, 307; Koltsov, *a.a.*, s. 93, 118

om han spottade fram orden mellan sina trasiga tänder hade han verkat komisk när Robert Jordan första gången träffade honom. Men han hade bättre skalle och en större inre värdighet och större utvärtes oförsämdhet och mer humor än någon annan människa han träffat.”⁵⁷

Koltsov försåg Hemingway med ansevärd mängder material som denne senare använde i *Klockan klämtar för dig*.⁵⁸ Orlov hävdade att allt stämde i Hemingways porträtt av Koltsov i form av romanfiguren Karkov.⁵⁹ Martha Gellhorn träffade Koltsov första gången på en fest på hans varma och trivsamma rum i Hotel Gaylord. Mot slutet av sitt liv mindes hon honom som ”en liten smal man med tjockt, välklippt, grått hår. Han var klädd i en stilig svart kostym. Han hade den sortens ansikte som omedelbart talar om briljans, skarpsinne och det stillsamma sätt som tyder på total självsäkerhet. Jag trodde att han var i fyrtioårsåldern och var mer fransk än rysk”.⁶⁰

Som Ernest Hemingway, Martha Gellhorn, Emma Wolf, Roman Karmen, Paulina Abramson och andra vittnat om, var Koltsov underhållande, imponerande och med förmåga att skapa tillgivenhet och entusiasm kring sig. Den engelske kommunistiske journalisten Claud Cockburn blev en nära vän och lika attraherad som Karmen av Koltsovs skarpsinne och energi.

Jag tillbringade mycket tid i sällskap med Michail Koltsov, som då var utrikeschef på *Pravda* och, ännu viktigare, vid denna tidpunkt – han skulle senare försvinna i Ryssland, antagligen avrättad – Stalins förtrogne, språkrör och direkte agent. Det var en knubbig liten jude från Odessa, tror jag, med stort huvud och ett av de mest uttrycksfulla ansikten jag någonsin sett. Det hans ansikte först och främst uttryckte var en sorts entusiastisk munterhet – och en livfull förhoppning att man själv och alla andra skulle göra sitt bästa, hur deprimerande läget än var, att få saker att bli roligare.

Cockburn har vittnat om hur lätt Koltsov hade att väcka ilska och avundsjuka:

Han hade en hejdlöst satirisk tunga – och en attityd av total hänsynslöshet gentemot personer han endera ansåg vara inkompetenta eller bara rätt och slätt uppblåsta. Folk som inte kände honom så väl – synnerhet icke ryssar – fann hans samtalston, hans oerhört vassa judiska skämt, hans spydiga kommentarer om alla sorters heliga kor, outhärdligt cyniska. Och andra, som känt båda, sade att han påminde om Karl Radek (en olycksbådande jämförelse). Jag personligen kunde aldrig få in i min skalle att någon som hade en så oerhörd livslust – för livets humoristiska sida, för alla uttryck för livskraft från en pansarbatalj till elizabetansk litteratur till en bra cirkus – skulle kunna betecknas som ”cynisk”. Realistisk är kanske ett bättre ord – men det är inte riktigt bra heller, eftersom det innebär en torr, praktisk sida som helt saknades i hans personlighet. I varje fall vad hans eget liv och öde anbelangade njöt han helt klart och i positiv mening av känslan av fara där han emellanåt – genom sin politiska obetänksamhet för att inte tala om sina än mer hejdlöst obetänksamma kärleksaffärer – avsiktligt hamnade i risker som han inte behövt utsätta sig för.⁶¹

Cockburn hade rätt i att Koltsovs vassa tunga inte föll alla i smaken. Hans tolk Paulina Abramson skrev:

Många som hade lyckan att lära känna Koltsov attraherades av hans temperament och förmåga att i en blink fånga kärnan i vilken fråga som helst. Jag skulle inte direkt säga att han var omtyckt av alla som kände honom. I själva verket var det en del som ogillade honom i allra högsta grad. Han var intolerant, i viss utsträckning, och stod helt enkelt inte ut med inskränkta eller tröga människor.⁶²

Ilja Ehrenburg gjorde följande kommentar: ”... den vänskap han gav uttryck för gentemot mig fläckades av ett visst mått av förakt.”⁶³

Vid sidan av mängden av litterära och politiska aktiviteter ägnade sig Koltsov också åt oerhört komplicerade personliga relationer. Hans hustru, den långa och kantiga journalisten Elisabeta Ratmanova kom till Barcelona i början av november 1936. Hon var utsänd av Komsomols, det

⁵⁷ Hemingway, *Klockan klämtar för dig*, s 240

⁵⁸ Abramson, *a.a.*, s. 175-82.

⁵⁹ Edward P Gazur, *Secret Assignment. The FBI's KGB General*, London: St Ermin's Press, 2001, s. 139-40.

⁶⁰ Martha Gellhorn, ”Memory”, *London Review of Books*, 12 december 1996, s. 3.

⁶¹ Claud Cockburn, *A Discord of Trumpets*, New York: Simon & Schuster, 1956, s. 304.

⁶² Abramson, *a.a.*, s. 62.

⁶³ Broué, *Staline et la révolution*, s. 105.

kommunistiska ungdomsförbundets, tidning *Komsomolskaja Pravda*, även om hon i likhet med all rysk personal förutsattes rapportera till NKVD om sina landsmän.⁶⁴ Det enda samtal mellan paret som omnämns i hans dagbok är koncist och kyligt. Det var inte underligt att Lisa var upprörd över att upptäcka att Koltsov återupptagit sin kärlekshistoria med en yppig 24-årig tysk kommunistisk journalist, Maria Gresshöner. Hon var känd under pseudonymen Maria Osten, som hon antagit på grund av sin beundran för Sovjetunionen. Hon hade gröna ögon och ett sensuellt, mandelformat ansikte och Koltsov hade blivit kär i henne den gång kompositören Ernst Busch och författaren Ludwig Rena presenterat dem för varandra i Berlin 1932. Därefter hade han sett till att hon fått arbete i Moskva för den tyskspråkiga tidningen *Deutsche Zentral Zeitung*.

Hon sammanlevde med Koltsov och i oktober 1934 for de till det av Nationernas förbund administrerade Saarland vid tysk-franska gränsen. I januari 1935 hölls en folkomröstning där för att avgöra om området skulle tillhöra Frankrike eller Tyskland. Eftersom områdets rika koltillgångar systematiskt plundrats av fransmännen som krigsskadestånd var utsikterna små att befolkningen skulle välja en union med Frankrike, i all synnerhet med tanke på den intensiva nazistiska propagandan för en union med Tredje riket. Komintern hoppades emellertid kunna skada Hitlers anseende och förberedde en kampanj för att området skulle vara kvar under Nationernas förbund och det var skälet till att Koltsov och Maria Osten befann sig där. Nu slutade folkomröstningen i januari 1935 med en massiv seger för nazisterna. I det läget bestämde de sig för att åka tillbaka till Sovjetunionen och ta med sig Hubert L Hoste, tolvårig son till en kommunistisk gruvarbetare från Saarland. Pojken var en fanatisk beundrare av Sovjetunionen. Maria Osten och Koltsov skrev en lovsång till Sovjetunionen som sades beskriva hur Hubert såg det. Den fick titeln *Hubert im Wonderland*, försågs med ett förord av Georgij Dimitrov och blev en stor succé. Kort efter att Koltsov blivit utsänd till Spanien såg han till att Maria Osten fick komma med som korrespondent för *Deutsche Zentral Zeitung*.⁶⁵

Koltsov och den tyska journalisten Maria Osten

Det är svårt att säga om Koltsov hann ägna sig åt Maria Osten i Spanien med tanke på alla hans övriga aktiviteter. Enligt Sefton Delmers vinklade sammanställning av minnen dök Koltsov alltid på vid fronten eller på ministerierna ”med en eller flera av sin uppsättning kvinnor. Endera var det hans hustru, en ex-ballerina med neurotisk framtoning, eller kamrat ”Bola” en enorm glädjestrålande bondkvinna som var hans sekreterare-assistent eller Maria Osten, en blond och yster pojkflicka och tysk ungtkommunist”.⁶⁶ Det finns förvisso belägg för att han och Maria Osten var vid fronten

⁶⁴ Koltsov, *a.a.*, s. 202.

⁶⁵ El-Akramy, *Transit Moskau ...*, s. 93-97, 125-29, 135, 173, 329-30; Vaksberg, *Hotel Lux*, s. 161. Koltsovs medverkan i författandet av *Hubert im Wonderland*, se David Pike, *German Writers in Soviet Exile, 1933-1945*, Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press, 1982, s. 340.

⁶⁶ Delmer, *Trail Sinister ...*, s. 387.

tillsammans och allt tyder på att hon var hans livs kärlek.⁶⁷ Dessutom verkar han ha varit välkommen till fronten, med eller utan kvinnligt sällskap, inte bara för att officerarna uppskattade att han var beredd att riskera livet tillsammans med deras män, utan också för sin förmåga att höja stridsmoralen. Ehrenburg skrev att han ”kunde få även såna att repa mod som lätt lät sig nedslås”. Detta var inte resultatet av någon malplacerad eller lättsinnig optimism, utan av en obändig realism och förmåga att göra det bästa av varje given situation. Hans inställning kunde sammanfattas med ”bita ihop och härda ut” hur dystert läget än kunde te sig och ”en stund senare kunde han gjuta mod i någon spansk politiker och övertyga denne om att segern var i sikte och att allt därmed var OK”.⁶⁸

Omfattningen av såväl Koltsovs militära insikter och hans förmåga att höja moralen runt sig framgick av en händelse under slaget vid Jarama första veckan i februari 1937. Efter ett vilt angrepp av Francos moriska trupper gick den viktiga bron nära Arganda förlorad. En demoraliserad Gustav Regler tog sig till Hotel Palace i Madrid i hopp om att få lite tröst av Koltsov. Innan Regler hunnit redogöra för sin nedstämdhet sade Koltsov: ”Jag vet allt om det. De trupper som bevakade bron togs med överraskning. Morerna tog sig fram på sandaler med mjuka sulor. Ni visste inte att ett stort antal hade samlats på platån de senaste dagarna. De kände till varje stig och de hade fått vila ut i tre dagar.” Regler häpnade över Koltsovs kännedom om detaljerna bakom nederlaget. Medan han putsade sina glasögon fortsatte Koltsov:

Dalen låg och sov, du låg och sov, hela staben låg och sov. Ni borde ha använt telefonlinjerna – men ni hade inte tillräckligt med tråd för att reparera dem. Ni skulle ha skickat ut ett spaningsplan under dagtid över kullen – men ni hade inget plan. Ni skulle ha haft kullen under konstant beskjutning – men ni hade bara en kanon eftersom de andra höll på att repareras. Jag kan allt om det. Nu låter jag som en farisé. Varför börjar du inte skrika åt mig? Vi borde ha skickat en stridsvagnsdivision – eller hur? Är det inte vad du anser?

Han tog på sig glasögonen igen medan han sorgset och profetiskt fortsatte: ”Utan glasögon är allting svart för mig. Om jag någonsin blir avrättad ska jag be dem att inte ta av mig glasögonen först.”⁶⁹

För att muntra upp Regler tog Koltsov med honom till en avskedstillställning för en sovjetisk ingenjör som installerat spårljus åt Internationella brigadens luftvärnskanoner. Han hade hemkallats till Moskva och verkade glad när han visade upp de presenter han skulle ta med sig hem till familjen. Regler var förvånad över stämningen: ”Här fanns inget av den slaviska skräcken hos intellektuella i Moskva. När fascisternas kulor haglade glömde de nackskotten, GPU:s hemliga avrättningar. De var avspända, talade inte dubbeltydigt, betedde sig icke asiatiskt.” Den scen han skildrade förklarade oavsiktligt varför rådgivarna i Spanien var så ovälkomna i Moskva: ”som partisaner blev de hela igen – de hade blivit nya män! Stanken från Moskva blåstes bort av vindarna från sierran och detta hjältemodiga Spanien.” Nästa dag var Koltsov vid fronten och frågade efter spårljuset. När Regler sade att de var ”ett arvegods” efter ingenjören skrattade Koltsov sarkastiskt och sade: ”Arvegods? Det är bokstavligen sant!” Upprört frågade Regler om något hänt honom under resan. ”Inte under resan”, svarade Koltsov, ”men när han kommer hem kommer det att göra det. Väl framme i Odessa blir han arresterad.”

Regler kände sig illamående och förbryllad över tillställningen kvällen innan. Koltsov förklarade: ”Fransmännen ger en man rom innan han förs ut till giljotinen. Nuförtiden ger vi honom champagne.” När Regler upprepade att han inte mådde bra ska Koltsov ha sagt: ”Det är inte lätt för en europé att bli van vid asiatiska sedvänjor.”⁷⁰

Den amerikanske författaren Stephen Koch har framställt Koltsov som en ondskefull och illvillig angivare i Spanien. Utan minsta grund hävdade han: ”Det var Koltsov som kokade ihop den des-

⁶⁷ Gustav Regler, ”Civil War Diary”, opublicerat manuskript, Southworth Papers), notering 14 mars 1937, s. 44.

⁶⁸ Ehrenburg, *Eve of War*, s. 148-49.

⁶⁹ Regler, *The Owl ...*, s. 294.

⁷⁰ *Ibid.*, s. 294-96.

information som användes för att tillintetgöra Andreu Nin; hans artiklar i *Izvestija* försåg folkfronten med material till den smutskastning som Orwell skildrade i *Hyllning till Katalonien*. [...] Koltsov lämnade regelbundet topphemliga rapporter till NKVD som fördömde – och därmed dödade – ’det trotskistiska avskummet’ i Spanien.”⁷¹ Även om detta med säkerhet är vilda fantasier är Koltsovs kontakter med NKVD också något som noterats av Arkadij Vaksberg, en rysk expert på skenrättegångarna.⁷²

Alla sovjetiska tjänstemän utomlands förväntades rapportera vad de såg till NKVD. Till exempel rapporterade Koltsov den 4 december 1937 om en sovjetisk kommissarie vid namn Katjelin och kritiserade dennes ”demoraliserande provokativa rapporter vid ett möte om arresteringarna inom Röda armén”.⁷³ Detta innebär dock inte att Koltsov, mer än exempelvis den sovjetiske ambassadören Marcel Rosenberg eller generalkonsuln i Barcelona, Vladimir Antonov-Ovsejenko, var agent åt säkerhetstjänsten.

Att Koltsov ansåg den sovjetiska säkerhetstjänsten vara nödvändig är däremot obestridligt. Tre år innan inbördeskriget i Spanien startade hade Koltsov skrivit en bok om sovjetiskt militärliv. I ett av kapitlen skrev han att den terror som utövades av tjekan, GPU och NKVD, ”organ till försvar och skydd av arbetarklassen”, var något nödvändigt ont eftersom den ryska revolutionen hela tiden var hotad av kontrarevolutionärer. Han skrev:

Ändå undrar jag om inte GPU:s arbete är viktigast av allt. För att utföra det arbetet behöver vi verkligt redbara, verkligt osjälviska, verkligt pålitliga kommunistiska revolutionärer. Vi har sådana och de som partiet och den sovjetiska staten utnämnt på andra poster får aldrig glömma den skuld de står i till dessa män – ständigt på sin vakt, alltid uppmärksamma, alltid vaksamma. Bortom våra gränser, i generalstaberna hos mäktiga utländska makter, i industriledarnas palats, på glittrande kabaréer och restauranger, tillverkas starka och raffinerade sammansvärjningar. Framför stora brandsäkra kassaskåp, över högar av guld, i prasslet av aktier och obligationer, pågår en köpslagan om bolsjevikernas huvuden, om arbetarnas och böndernas liv, om deras tillvaro och fabriker. Över glas med champagne får legosoldater och spioner, mördare och lurendrejare, provokatörer och hasardspelare instruktioner – att förgöra sovjetmakten.⁷⁴

Steket är emellertid långt att utifrån detta hävda, som en del bedömare gjort, att Koltsov bar skulden till Andreu Nins förfärliga öde. Förvisso hade Koltsov i de artiklar som publicerades i *Pravda* och *Izvestija*, och som sedan också trycktes i *L'Humanité* och andra kommunistiska tidningar i Europa, betecknat POUM som ”en gruppering av agenter åt Franco-Hitler-Mussolini som organiserar förräderi vid fronten och trotskistisk-terroristiska mord bakom den”. Hans texter om POUM, bakom vilket han skådade ”Trotskijs brottsliga hand”, publicerades i en broschyr med titeln ”Bevis för det trotskistiska förräderiet”.⁷⁵ Trotskijs nära medarbetare i Fjärde internationalen, tysken Walter Held, skrev i början av februari 1937 att Stalin i syfte att tillintetgöra POUM till Spanien skickat ”det journalistiska avskummet Michail Koltsov, specialist på pogromer, som lärt sig det hedervärda yrket i tjänst hos Petljura, Ukrainas bödel, i syfte att åstadkomma en förtalskampanj mot POUM”.⁷⁶ Trots att Koltsov inte befann sig i Spanien mellan den 2 april och den 24 maj 1937 skrev han ändå artiklar i *Pravda* som upprepade den officiella kommunistiska hållningen att Andreu Nin hade frigjorts av nazistiska agenter.⁷⁷ Men han var långt ifrån ensam om detta och att han spred partilinjens

⁷¹ Stephen Koch, *The Breaking Point. Hemingway, Dos Passos and the Murder of José Robles*, New York: Counterpoint, 2005, s. 99.

⁷² Vaksberg, *a.a.*, s. 52, 64.

⁷³ Ronald Radosh, Mary R Habeck och Grigory Sevostianov (red.), *Spain Betrayed. The Soviet Union in the Spanish Civil War*, New Haven, CT: Yale University Press, 2001, s. 267, not 60 s. 521. Se även Simon Sebag Montefiore, *Den röde tsarens hov*, s 244.

⁷⁴ ”En bok som ännu inte blivit skriven”, Mickail Koltsov, *The Man in Uniform*, Moskva, Cooperative Publishing Society of Foreign Workers in the USSR, 1933, s. 43-45, 48, 53.

⁷⁵ David Cotterill (red.), *The Serge-Trotsky Papers*, London: Pluto Press, 1994, s. 139; Miguel Koltzov, *Proves de la traició trotskista*, Barcelona: Secretariat de Propaganda del C.E, 1937; Broué, *Staline et la révolution*, s. 171-73.

⁷⁶ Walter Held, ”Le Stalinisme et le POUM dans la Révolution espagnole”, återtryckt i Trotskij, *La Révolution espagnole*, s. 688.

⁷⁷ Broué, *a.a.*, s. 183.

om POUM gör honom inte till Nins mördare eller hjärnan bakom attacken på POUM. Faktum är att POUM omnämns mindre än tio gånger i Koltsovs dagbok. Det längsta avsnittet, daterat 21 januari 1937, är mer ironiskt än ondskefullt i skildringen av ledningen för POUM och avfärdar mer eller mindre både POUM och trotskismen som betydelselösa.⁷⁸

Den 27 mars 1937 talade Koltsov om för Dolores Ibárruri att han var tvungen att fara tillbaka till Moskva och rapportera om det politiska och militära läget i Spanien, men att han hoppades snart vara tillbaka. Att han behövde vara på plats för att rapportera minskar trovärdigheten i talet om att han hade dagliga telefonsamtal med Stalin. Den 2 april tog han sig över gränsen till Frankrike och sedan blev han kvar i Moskva till tredje veckan i maj.⁷⁹ Ett tecken på hans betydelse är att han på kvällen den 2 april blev halstrad av Stalin själv, Lazar Kaganovitj, premiärministern Vjatjeslav Molotov, marskalk Vorosjilov och Nikolaj Jezjov, som efterträtt den grymme Genrich Grigorevitj Jagoda som chef för NKVD.⁸⁰ I denna lilla krets fattades alla viktigare beslut om utrikespolitiken. Republikens utpost i Baskien var på väg att falla och det var därför en synnerligen dyster bild som Koltsov fick måla upp. Till hans överraskning verkade Stalin riktigt nöjd med vad han fick höra. Med tydlig misströstan lät han ändå Koltsov få veta att han var oroad av antalet förrädare som avslöjats i Sovjetunionen och att det enda som kunde ge honom någon lättnad var den sovjetiska insatsen i Spanien.⁸¹

Senare samma kväll återgav Koltsov för sin bror den bisarra avslutningen på mötet. Stalin hade börjat spela pajas:

Han stod framför mig med ena armen på bröstet, bugade sig och undrade: ”Vad kallas du för i Spanien? Miguel?” Jag svarade: ”Miguel, kamrat Stalin”. ”Bra, Don Miguel. Vi ädla spanjorer tackar dig allra hjärtligast för din synnerligen intressanta rapport. Vi ses snart, kamrat Koltsov. Lycka till, Don Miguel”. ”Jag står helt till Sovjetunionens förfogande, kamrat Stalin”. Jag var på väg att gå ut när han kallade tillbaka mig och ett märkligt samtal följde. ”Har du en revolver, kamrat Koltsov?” Fullständigt överrumplad svarade jag: ”Ja, kamrat Stalin”. ”Du har väl inte tänkt ta livet av dig?” Än mer förvirrad svarade jag: ”Naturligtvis inte. Tanken har aldrig slagit mig.” Stalin sade då bara: ”Utmärkt. Utmärkt. Tack än en gång, kamrat Koltsov. Vi ses snart, Don Miguel.”

Nu sade Koltsov till sin bror: ”Vet du vad jag absolut säkert kunde avläsa i Stalins ögon?” ”Nej, vaddå?” ”Det jag såg var: Den där är alldeles för smart.” Nästa dag sade en av dem som varit med på mötet, troligen Jezjov, till honom: ”Du ska veta, Michail, att du är uppskattad, aktad och betrodd”, men han kunde inte bli av med känslan av att Stalin nog inte riktigt litade på honom.⁸²

Att Koltsov länge varit oroad över händelserna i Moskva hade framgått av hans kommentarer till Regler om spårlyusingenjören. Oron hade stärkts ytterligare efter mötet med Stalin och skulle ha varit än större om han vetat att, enligt den ytterst otillförlitlige Orlov, medan han fortfarande befann sig i Moskva hade en speciell kurir som tidigare arbetat i NKVD:s specialavdelning anlant till Spanien. En av Orlovs officerare, som var vän till kuriren, rapporterade att denne man hade ”underliga saker” att berätta och påstod att Koltsov ”sålt sig till engelsmännen och försett Lord Beaverbrook med hemlig information om Sovjetunionen”.⁸³ Detta är troligen ett påhitt, liksom Orlovs påstående att chefen för NKVD, den grymme och elake Jezjov, som Stalin kallade ”Björnbär” medan andra gett honom öknamnet ”giftdvärgen”, var en nära vän till Koltsov. Orlov uppgav också att Koltsov på resan till Moskva tagit med sig en söt, tvåårig föräldralös pojke till Jezjov och dennes hustru, Jevgenija Feigenberg, eftersom de nyligen förlorat sitt enda barn. Visserligen är det sant att Michail och Maria adopterat en ett och ett halvt år gammal spansk pojke vid namn José (Jusik) och

⁷⁸ Koltsov, *a.a.*, s. 311-16, 414, 425-27. [Denna uppfattning om POUM överensstämmer väl med de uttalanden om POUM som Hemingway tillskriver figuren Karkov (ett alias för Koltsov) i sin bok *Klockan klämtar för dig*.]

⁷⁹ *Ibid.*, s. 366-67; V P Verevkin, *Michail Jefimovitj Koltsov*, Moskva: Mysl', 1977, s. 77.

⁸⁰ *Posetiteli kremlovskogo kabineta I.V. Stalina [1936-1937]*, *Istoritjeskij archiv*, 4/1995, s. 50.

⁸¹ Orlov, *The March ...*, s. 338.

⁸² Boris Jefimov i *Michail Koltsov, kakim on byl*, s. 66; Abramson, *a.a.*, s. 62.

⁸³ Alexander Orlov, *The Secret History of Stalin's Crimes*, London: Jarrolds, 1954, s. 196.

tagit med honom till Sovjetunionen, även om det är osannolikt att det rörde sig om någon gåva till Jezjov då Maria förtvivlat längtade efter ett eget barn.⁸⁴

Koltsov umgicks förvisso med den sexuellt depraverade Jezjov. I *Pravda* betecknade han honom till och med som ”en underbar obeveklig bolsjevik, som utan att resa sig från sitt skrivbord dag och natt sitter och nystar upp och skär av den fascistiska sammansvärjningens trådar”.⁸⁵ Eftersom både han själv och Boris Jefimov tidigare varit medlemmar av vänsteroppositionen torde de sedan lång tid ha fruktat den nattliga knackningen på dörren. Koltsov kan ha känt sig trygg så länge som Jezjov var chef för NKVD. Å andra sidan tycks hans ihärdiga lust att ta risker ha fått honom att ha en kort affär med Jezjovs hustru, den notoriskt lösaktiga Jevgenija Feigenberg.⁸⁶ Det är ett märkligt sammanträffande att Koltsovs eget fall skulle komma samtidigt som hennes man arresterades och förhördes i december 1938, även om den utredning som skulle drabba Koltsov redan hade beordrats av den bedragne säkerhetschefen.

Ett nytt möte med Stalin hölls på eftermiddagen den 14 maj då också Molotov var närvarande.⁸⁷ Den 23 maj befann sig Koltsov i Frankrike på återväg till Spanien. Mellan den 24 maj och 11 juni tillbringade han två farofyllda veckor, först i ett försök att ta sig in i Baskien och sedan genom att rapportera om det alltmer desperata läget i Bilbao. Med karakteristisk brist på rädsla och våghalsighet flög han fram och tillbaka mellan Frankrike och den baskiska huvudstaden, där han intervjuade presidenten, José Antonio de Aguirre.⁸⁸ Sedan for han först till Barcelona och därefter till Valencia för att ägna sig åt att organisera den internationella antifascistiska författarkongressen de två första veckorna i juli. Även om huvudsyftet med kongressen var att visa att den stora massan av världens intellektuella stödde republiken fanns också en dold agenda, att ta avstånd från André Gides ”förräderi” i dennes nyligen publicerade offentliga kritik av Sovjetunionen, *Resa i Sovjet*, som nästan ingen av delegaterna haft tillfälle att läsa. Delegaterna forslades i en armada av limousiner från Barcelona till Valencia och sedan till Madrid från bankett till bankett i ett svältande land. Stephen Spender, en brittisk delegat, tyckte det låg något groteskt över denna ”karavan av intellektuella, behandlade som furstar eller ministrar, forslade i Rolls Royce militars genom vackra landskap och krigshärjade städer till ackompanjemang av hurrarop, fester, sång och dans, på banketter, avfotograferade och tecknade”. Jef Last, den nederländske romanförfattaren och poeten och medlem av de Internationella brigaderna, närvarade på kongressen. Han var visserligen vän till Gide men betraktade dennes bok som ensidig och olämplig, men ansåg också ryssarnas besatthet av trotskismen och Gide vara ytterst kontraproduktiv.⁸⁹ Koltsov kan ha hållit med om detta, men när författarcirkusen kom till Madrid den 7 juli höll han ett tal som prisade den anda av antifascism som fört samman de intellektuella och fördömde Gides *Resa i Sovjet* som ”smutsigt förtal”.

I den version av Koltsovs tal som de spanska tidningarna publicerade följande dag ingår ett stycke som utelämnats i hans dagbok. I samma anda som genomsyrat hans artikel om GPU från 1933 beskrev han åter terrorn i Sovjetunionen som en preventiv åtgärd:

En del undrar över varför vi, sovjetiska författare, stöder vår regerings kraftfulla och skoningslösa åtgärder mot förrädare, spioner och folkfiender. Dessa personer undrar hur det kommer sig att vi, trots att vi är goda sovjetiska patrioter och arbetare med pennor inriktade på fred och försvar, kan överlämna allt detta till statens orubbliga verktyg och hålla oss på avstånd från det, varför vi inte protesterar eller bara tiger om det och låter bli att uppmärksamma det i våra publikationer. Nej, kolleger och kamrater, för oss är detta en hederssak. Sovjetförfattarens heder består just i att vara i första linjen i kampen mot förräderiet,

⁸⁴ El-Akramy, *a.a.*, s. 197-202; Orlov, *The March ...*, s. 250; Gazur, *Secret Assignment*, s. 96-97. Det är troligt att Orlov blandar ihop Koltsovs och Ostens adoption med det faktum att det barn paret Jezjov adopterade var en flicka, vilket sannolikt inte hade något med Koltsov att göra.

⁸⁵ Dimitri Volkogonov, *Stalin. Triumph and Tragedy*, London: Weidenfeld & Nicholson, 1991, s. 330.

⁸⁶ Om Jezjovs degenerering, se Sebag Montefiore, *a. a.*, s 246ff, 288 ff

⁸⁷ *Posetiteli kremlovskogo kabineta I.V.Stalina [1936-1937]* i *Istoritjeskij archiv*, 4/1995, s. 52.

⁸⁸ Koltsov, *a.a.*, s. 376-406.

⁸⁹ Stephen Spender, *World within World*, London: Readers Union, 1953, s. 205-10; Jef Last, *The Spanish Tragedy*, London: Routledge, 1939, s. 196-98. [Gides skrift finns på marxistarkivet: [Resa i Sovjet](#)]

mot alla attacker på vårt folks frihet och oberoende. Vi stöder vår regering och försvarar dess handlingar inte bara för att de är motiverade, utan för att [vår regering] kommer att leda oss till lycka och rikedom. Vi stöder den för att den är stark med en hand som inte darrar när fienden bestraffas. Varför kämpar vi mot Franco nu när han har ockuperat spansk mark med främlingslegionen, marockanskt infanteri och tyskt flyg och varför gjordes ingenting tidigare när samme Franco höll på att planera sitt förräderi? Hur många hundratusentals liv skulle ha skonats i Spanien, hur många kulor, granater och bomber skulle man ha sluppet om en militärdomstol och en exekutionspatrull eliminerat de svekfulla generalerna vid lämpligt tillfälle? Vårt land är fullständigt skyddat mot äventyrligheter av små eller stora Francos. Det är skyddat därför att sovjetiska säkerhetsstyrkor kommer att sätta stopp för små trotskistiska Francos innan de hunnit börja och militärdomstolen, med stöd av folket, kommer att bestraffa dem.⁹⁰

Även Hemingway nämner hur Koltsov/Karkov med övertygelse talade om vikten av att skjuta vissa förrädiska generaler.⁹¹ Ehrenburg, som också var delegat på författarkongressen, förvånades över antalet sovjetiska författare som talade om likvideringen av ”folkfiender” i Ryssland. Han frågade flera av dem och de ville inte svara. När han talade om detta för Koltsov grymtade han bara: ”Rätt åt dig. Du borde inte ha frågat.”⁹²

Det är svårt att undvika slutsatsen att Koltsov både ville framstå som obeveklig och ingjuta mod i sig själv. Han lovprisade säkerhetstjänsten delvis för att poängtera hur pålitlig han själv var, men också för att få den att verka mindre skrämmande i sina egna ögon. Ändå var Koltsov inte ensam om att använda spanska inbördeskriget för att rättfärdiga terrorn i Sovjet. Den tyske historikern Frank Schauff har hittat ett omfattande dåtida propagandamaterial som försvarade terrorn med hänvisning till spanska inbördeskriget, något som han betecknat som ”det spanska terrorsyndromet”. Därmed låg inget exceptionellt i Koltsovs anförande, han bara följde huvudströmmen i sovjetisk press på den tiden. Om den moderata spanska republiken och den folkliga revolution som låg i sin linda utsattes för ett hårt angrepp av de stora fascistmakterna var det bara vad man kunde vänta sig att det betydligt rikare och mer intressanta Sovjetunionen skulle bli måltavla för fascistisk aggression. För att kunna stå emot en sådan attack och undvika samma öde som den spanska republiken måste medvetenhet inpräntas om den dolda fienden på hemmaplan.⁹³

Kort efter återkomsten från Spanien fick Koltsov bevittna de successiva och djupt smärtsamma förlusterna av Baskien, Santander och Asturien. Han var också medveten om det förlamande prisrepubliken fått betala för pyrrhusegrarna vid Brunete och Belchite. Ändå skulle hans optimism och entusiasm för republiken bestå. Hans vän Claud Cockburn kommenterade:

Allt eftersom kriget i Spanien malde på mot sin kusliga upplösning, och personer runt om i Europa som stött republiken bara blev cyniska och förtvivlade, utan tro på eller entusiasm för något över huvud taget, kände jag själv att jag allt ivrigare såg fram mot samtalen med Koltsov, resorna i sällskap med honom och hans bedömningar av läget. Han var inte rädd för att skåda nederlaget i vitögat, förstod att hälften av de storslagna parollerna var tomma ord och att en hel del av de stora hjältarna bara var uppblåsta, eller charlataner, utan att låta detta bekymra honom det minsta eller försvaga hans energi och entusiasm.⁹⁴

Ändå är det svårt att föreställa sig att Koltsov hämtade mycket tillfredsställelse från att lyda order och skriva hyllningsartiklar till NKVD:s insatser för att göra slut på trotskismen i Spanien, eftersom detta ekade av vad många av hans vänner på hemmaplan råkade ut för. Viscount Chilston, Storbritanniens ambassadör i Moskva, såg en klar undermening i en artikel Koltsov skickat från Lérida och som publicerades i *Pravda* den 26 augusti. Där beklagade Koltsov den spanska republikens oförmåga att vidta nödvändiga åtgärder mot trotskisterna och upprepade historien om att Andreu Nin rymt från fängelset med hjälp av en grupp Gestapoagenter. Han fortsatte med att klaga över att de övriga trotskistledarna behandlades för mildt, även om de satt fängslade, och att POUM:s tidning

⁹⁰ Koltsov, *a.a.*, s. 435-40; *El Sol*, 8 juli 1937. För en lång kommentar om detta, se Görling, ”*Dinamita Cerebral*”, s. 337-46.

⁹¹ Hemingway, *Klockan klämtar för dig*, s 254.

⁹² Ehrenburg, *Eve of War*, s. 180.

⁹³ Schauff, *Der verspielte Sieg ...*, s. 104.

⁹⁴ Cockburn, *A Discord ...*, s. 304-05.

La Batalla fick utkomma i en åttasidig variant, trots att den förbjudits. I artikeln gjordes gällande att Nin och de spanska trotskisterna varit i maskopi med general Franco sedan 1935. Viscount Chilston kommenterade:

Ovanstående bedömningar, fortsätter artikeln, borde utgöra en lärdom för dem i Spanien som är benägna att underskatta hotet från trotskisterna och avfärda det som ett internt gräl i kommunistpartiet. Trotskisterna är i själva verket den farligaste delen av fascismen. ”Ve”, avslutar Mr. Koltsov i ett lätt bibliskt tonfall, ”dem som inte ser denna fara eller inte vill se den! Ve dem som ger trotskistiska spioner möjlighet att obehindrat fortsätta sin verksamhet!” Denna artikel kan sägas lägga stor vikt vid den fara trotskismen utgör mot republikens sak i Spanien och kritiserar i långt ifrån måttfulla termer de republikanska ledarna för deras oförmåga att inse detta och vidta lämpliga åtgärder för att avvärja faran. Möjligen utgör denna salva bara en del av den ständiga anti-trotskistiska kampanj som upptar minst hälften av utrymmet i sovjetiska tidningar. Men kanske är syftet å andra sidan att få opinionen att inse att republikens sak är förlorad i Spanien och skylla detta på trotskisterna och bristen på vaksamhet från de republikanska ledarna.⁹⁵

Det måste ha varit pinsamt och smärtsamt för Koltsov att behöva skriva sådana flagranta osanningar, något som för övrigt alla den tidens sovjetiska journalister var tvungna till. Men han hade ju sedan länge valt Stalins sida. Apropå Koltsovs bidrag till den internationella propagandaoffensiv som syftade till att rättfärdiga rättegången mot POUM, och i förbifarten också den mot Kamenev och Zinovjev, skrev Leo Trotskij: ”Hela Kominternpressen, som Stalin håller i ett hundhalsband av guld, drogs med i en orgie av förtal som saknar motstycke i sin falskhet och grymhet. Den ledande rollen tilldelades som alltid Moskvas sändebud, såsom Michail Koltsov, Willi Münzenberg och andra skurkar.”

Det som skedde runt omkring honom i Spanien och det som hände vänner i Moskva tyngde allt mer hans sinne. När han hemkallades den 6 november 1937 var Koltsov medveten om det förvärrade läget och övertygade Maria Osten att inte följa med honom. Han ordnade så att hon fick bli Paris-korrespondent för *Deutsche Zentral Zeitung*.⁹⁶ Vid återkomsten till Moskva hade han två kortare möten med Stalin den 9 och 14 november. Det kan inte ha funnits mycket tid över för att diskutera läget i Spanien mer i detalj, eftersom Koltsov tre veckor senare skrev en begäran om ett nytt samtal med Stalin för att gå igenom en lång lista med ämnen relaterade till den spanska republiken. Det finns inga uppgifter om något sådant nytt möte i Stalins agenda, även om detta inte behöver utesluta att de träffades någon annanstans eller talades vid över telefon.⁹⁷ Koltsov tog genast itu med att sammanställa sina rapporter i *Pravda* till en bok. Ett antal av hans rapporter och hågkomster från Spanien publicerades i *Literaturnaja Gazeta*. Första delen av hans dagbok från spanska inbördeskriget publicerades, och hyllades unisont, mellan april och september 1938 i sovjetiska författarförbundets tidning *Novyj Mir* under titeln ”Ispanskij dnevnik”.⁹⁸

Den 19 december 1937 publicerade Koltsov en artikel i *Pravda*, där han kritiserade informatörer som angav sina kamrater. Han återgav historien om en student som i ett brev blivit anklagad för dubbelspel, karriärism och fjäskande. Utan att undersöka de tunna anklagelserna godtog partisekretären på det institut i Moskva där pojken studerade dem utan vidare och uteslöt honom både ur partiet och från gymnasiet som folkfiende. Koltsov läxade rejält upp sådana som för att själva komma undan var redo att smutskasta oskyldiga och slog fast att partiet, regeringen, domstolarna och allmänna opinionen skulle sätta stopp för den sortens hjärtlösa lögnare som kränkte sovjetmedborgarnas rättigheter. Den 17 januari 1938 publicerade han en uppföljare där han betecknade lögnaktiga informatörer som ”råa sällar” som kunde slunga ur sig anklagelser slumpmässigt för att träffa så många som möjligt och därmed verka politiskt pålitliga och dölja sin egen tvivelaktiga bakgrund,

⁹⁵ Lord Chilston, Moskva, till Foreign Office, 16 september 1937, FO 371/21300, W17349/1/41. Artikeln återges inte i dagboken.

⁹⁶ Trotskij's attack i en artikel från november 1937, som återges i Léon Trotsky, *La Révolution espagnole, 1930-40*, Pierre Broué (red.), Paris: Les Éditions de Minuit, 1975, s. 466 [sv. övers. [Det är dags att starta en världsomfattande offensiv mot stalinismen](#)] Hemkallandet och Koltsovs reaktion i Koltsov, *a.a.*, s. 485; Vaksberg, *a.a.*, s. 161-62.

⁹⁷ *Posetiteli kremlovskogo kabineta I.V.Stalina [1936-1937 i Istoritjeskij archiv*, 4/1995, s. 69.

⁹⁸ Görling, ”*Dinamita Cerebral*”, s. 312.

”karriärister” som angav folk för att kunna stärka sin egen ställning och klättra uppåt samt de ”fega och själlösa byråkrater” som agerade på basis av grundlösa anklagelser. Snart, skrev han, skulle NKVD sätta stopp för dem som ägnade sig åt sådant förtal och skvaller, eftersom det stred mot sovjetisk moral. Artiklarna hade både lyckats med att ta avstånd från utbredda, och från officiellt håll uppmuntrade, sedvänjor samtidigt som de gjorde gällande att regimen var starkt emot dem och skulle ingripa kraftfullt. Motiven bakom var både personliga och officiella. Artiklarna avspeglade tydligt en order uppifrån då ett dekret från centralkommittén av den 19 januari 1938 behandlade frågan om misstag i partiorganisationer som uteslöt oskyldiga medlemmar. På samma gång tilläts han skriva om något som störde honom djupt.⁹⁹

Vladimir Gorevs tolk och älskarinna Emma Wolf återgav en scen kort efter återkomsten till Moskva, och innan Gorev själv hunnit försvinna. De var på en mottagning för att en annan av ”rådgivarna” återkommit från Spanien. Medan de drack sovjetisk ”champagne” (mousserande vin från Krim) frågade Koltsov vad hon tyckte om sitt nya jobb på *Izvestija*. Hon sade då att hon var upprörd över att så många av hennes gamla vänner och kolleger hade försvunnit. Koltsov sade ingenting, log bara sorgset och ryckte på axlarna.¹⁰⁰ Uppenbart oroad över utvecklingen försökte Koltsov framställa sig som förkämpe för stalinistisk ortodoxi. Den 11 mars 1938 skrev han till sin vän, den tyske författaren Lion Feuchtwanger, om de pågående politiska rättegångarna. Han beskrev hur han suttit i rättsalen en hel vecka och ”blivit fullständigt mållös över anhopningen av smuts och brott”.¹⁰¹ Trots sin växande oro skulle ändå vissa frågor locka fram hans gamla våghalsighet. När Louis Fischer, som var på väg att bryta banden med Sovjetunionen, i slutet av maj 1938 var på besök i Moskva ville ingen av hans vänner träffa honom. De var för rädda. Koltsov däremot tog risken att visa upp sig hemma hos amerikanen. Han var utsvulten på nyheter från Spanien. Fischer noterade: ”Koltsov var oerhört känslomässig om Spanien. Men när han talade med främlingar svepte han in sig i en dimridå, till lika delar bestående av yvig prosa hämtad ur *Pravda* och litterära utvikningar. Det fick honom att framstå som pompös och cynisk.”¹⁰²

Genom sina tidningsartiklar förblev han också en av de mest auktoritativa officiella rösterna, som skyddade sig själv genom att delta i de allmänna fördömandena av de anklagade vid de fortsatta Moskvarättegångarna. Särskilt våldsamma var hans attacker på Nikolaj Bucharin.¹⁰³ Det finns anledning att tro att Koltsovs våldsamt var defensivt till sin karaktär. En dag hade Lev Mechlis, chefredaktör för *Pravda*, berättat för Koltsov att en ansedd kollega vid namn Avgust var spion. Mechlis stod nära Stalin och fick ofta i förväg veta vilka som var misstänkta för att kunna förödmjuka dem ordentligt i tidningens spalter. En chockad Koltsov svarade att Avgust var en pålitlig bolsjevik som suttit i fängelse på tsarens tid. Mechlis svarade att det inte betydde någonting, eftersom Ochranan, tsarens hemliga polis, just brukat rekrytera personer som Avgust. Men när Avgust senare kom in på kontoret hälsade Mechlis översvallande på honom. Koltsov berättade för sin bror att han börjat misstänka att Mechlis, som tidigare varit hans beskyddare, dolde någon form av misstankar. Koltsov hade nu insett hur lite han kunde lita på sin chef.¹⁰⁴

Enligt Boris Jefimov arbetade Koltsov den sista tiden före arresteringen i rasande tempo, nästan som besatt, nästan utan uppehåll, som för att undkomma sina egna plågsamma tankar. ”Han trodde ur djupet av sig själv, uppriktigt – och jag tvekar inte att säga detta – nästan fanatiskt på Stalins visshet. Min bror återberättade ofta i detalj för mig sina möten med ”Husbonden” (*chozjain*), om dennes speciella sätt att föra samtalet, kommentarer, ordvändningar och skämt. Han älskade allt med Stalin.”

⁹⁹ Robert C Tucker, *Stalin in Power. The Revolution from Above, 1928-1941*, New York: W W Norton, 1990, s. 463-64; Roy Medvedev, *Let History Judge. The Origins and Consequences of Stalinism*, London: Macmillan, 1971, s. 354.

¹⁰⁰ Emma Wolf, *Michail Koltsov, kakim on byl*, s 310.

¹⁰¹ Pike, *German Writers ...*, s. 194.

¹⁰² Louis Fischer, *Men and Politics. An Autobiography*, London: Jonathan Cape, 1941, s. 467.

¹⁰³ Fernández Sánchez, ”El ultimo destino”, s. 22

¹⁰⁴ Boris Jefimov, *Michail Koltsov, kakim on byl*, s. 70.

Ytterligare en händelse med Mechlis på sensommaren 1938 skulle emellertid öka Koltsovs oro ytterligare. Han berättade för Boris Jefimov att han varit uppe på Mechlis nya kontor kort efter att denne befordrats till chef för det politiska direktoratet i armén. Mechlis hade visat honom en tjock grön NKVD-dossier med uttalanden av B M Tal, en redaktör för *Izvestija* som nyligen blivit arresterad. I den hade Stalin med rödpenna kraftedagat ner en order till Mechlis och Jezjov att arrestera alla som omnämndes i Tals vittnesmål.

Efteråt sade Koltsov till Boris Jefimov, under det att han nervöst vandrade fram och tillbaka:

Jag grubblar och grubblar, men förstår ingenting. Vad är det som händer? Hur kommer det sig att vi plötsligt har så mycket fiender? Det här är personer som vi känt i årtal, som vi levt nära i årtal! Armébefälhavare, hjältar från inbördeskriget, partiveteraner! Och av någon orsak hinner de inte mer än hamna bakom galler så börjar de omedelbart bekänna att de är fiender till folket, spioner, agenter åt utländska underrättelsetjänster. Vad är det som händer? Jag tror jag håller på bli tokig. Visst, som välkänd journalist, som medlem av parlamentet, borde jag kunna förklara för andra vad det är som händer, skälen till alla dessa fördömanden och arresteringar. Men i själva verket vet jag ingenting, förstår ingenting, lika lite som vilken skräckslagen småborgare som helst. Jag är förvirrad, gruvligt förvirrad. Kanske var det någon, någonstans, kanske Jezjov, som bara gav utlopp för hans [Stalins] misstankar och i all hast kokade ihop alla dessa sammansvärjningar och förräderier? Eller var det han [Stalin] själv som hela tiden och ivrigt uppmuntrade Jezjov, hånade honom för att han inte kunde se att han hade förrädare och spioner mitt framför näsan?¹⁰⁵

I slutet av september 1938 skickades Koltsov till Prag av *Pravda* för att rapportera om läget i Tjeckoslovakien omedelbart efter Münchenöverenskommelsen och innan de tyska trupperna anlät. Det han såg som sista möjligheten att sätta stopp för Hitler gjorde honom djupt nedstämd och blev ett hårt slag mot hans antifascistiska känslor.¹⁰⁶ Väl där träffade han åter sin vän Claud Cockburn, som ånyo blev påmind om hur intensivt brinnande Koltsovs antifascism var. Episoden i Prag ger ytterligare en ledtråd till hur Koltsov hamnade i onåd. Hans entusiasm för en tänkbar sovjetisk intervention för att hjälpa Tjeckoslovakien tyder på att han med nödvändighet skulle ha blivit motståndare till Molotov-Ribbentrop-pakten. Cockburn reste mellan London, Paris, Genève och Prag både som diplomatisk korrespondent och reporter för *Daily Worker* och för att rapportera för det egna satiriska nyhetsbladet *The Week* och för ett nytt stort illustrerat magasin i Chicago vid namn *Ken*. Hösten 1938 hade Koltsov också gett honom uppdraget som Londonkorrespondent för *Pravda*, en post som han bara innehade kortvarigt eftersom Koltsov själv skulle försvinna kort efteråt.

Cockburn skrev:

Än idag har jag ingen aning om vad Koltsov gjort eller påstods ha gjort i Moskva. Hans fall – och kan man anta avrättningen av honom – kom när han stod som allra högst i kurs där och många kunde inte tro sina öron när det fick veta det. De spred historier om att han hade blivit skickad till Kina som topphemlig agent under ett annat namn. Många av hans vänner fortsatte att tro det i årtal som ett slags önsketänkande för att lindra sorgen. Andra hamnade helt i upplösningstillstånd av nyheten, blev förtvivlade eller fullständigt cyniska. För egen del, trots att jag saknade honom mer än någon annan jag känt de åren, kan jag inte påstå att jag var överraskad. Och konstigt nog är jag inte säker på att han var särskilt förvånad heller. Han hade levat – och pratat och skämtat – mycket riskabelt och så vitt jag vet hade han absolut inga som helst illusioner om vad som låg bakom de riskerna. (Kanske hade hans oersonliga benägenhet att leva farligt gjort att han dragits in i någon större sammansvärjning.) Han skulle, tänkte jag, bara ha varit satiriskt road över de nästan hysteriskt sentimentala reaktionerna när han försvann.¹⁰⁷

Koltsovs tidigare kommentar till Regler om att han skulle behålla glasögonen på inför exekutionspatrullen hade gjort klart att han bedömde det som ytterst sannolikt att han skulle hamna i onåd. I början av hösten 1938 verkar han ha betraktat det som oundvikligt. Cockburn erinrade sig ett möte mellan de båda:

¹⁰⁵ *Ibid.*, s. 71-72; Medvedev, *a.a.*, s. 402.

¹⁰⁶ Gleb Skorochodov, *Michail Koltsov. Kritiko-biografijteskij otjerik*, Moskva: Sovetskij Pisatel, 1959, s. 229-30.

¹⁰⁷ Cockburn, *A Discord ...*, s. 310-11.

Märkligt nog underhöll han mig – några veckor innan han föll – vid en lunch med en fantastisk, burlesk historia baserad på hur han själv stod inför rätta för kontrarevolutionär verksamhet, där han i tur och ordning spelade rollen av den ohyggligt rasande allmänne åklagaren och av sig själv i rollen som clownen som åkt dit och ändå inte kan låta bli att klämma ur sig ödesdigra skämt. Detta var i Prag mitt under Münchenkrisen.

Cockburn, och Koltsov, var helt på det klara med det desperata läget i Prag i slutet av september och början av oktober 1938:

Jag tillbringade mycket tid med Koltsov på ryska legationen, för om något avgörande skulle hända var det där. Och jag visste att Koltsov hade en minst lika viktig roll som den ryske ambassadören och kanske än viktigare på grund av hans dubbla position på *Pravda* och i Kreml.¹⁰⁸

Här glömmet Cockburn att Koltsov egentligen inte hade någon dubbel position, eftersom *Pravda* var Kremles organ.

Koltsov verkade fortfarande hysa förhoppningar om att Storbritannien, Frankrike och Sovjetunionen skulle kunna enas bakom Tjeckoslovakien mot Tyskland. Tjeckoslovariens armé hade mobiliserats och intagit befästa positioner vid den tyska gränsen. Cockburns framställning ger Koltsov en orimligt framträdande roll. Han gjorde gällande att en grupp jaktplan och bombplan i hemlighet skickats till Prag för att hjälpa tjeckerna att göra motstånd vid en nazistisk invasion och att den sovjetiske ambassadören och Koltsov bemyndigats att informera president Eduard Beneš om att Ryssland var redo att skicka trupper, artilleri och flyg när fiendligheterna inletts. Detta är en stor överdrift. Om Sovjetunionen skulle ha bistått Tjeckoslovakien hade man behövt stöd av både Frankrike och tillstånd från Warszawa och Bukarest för att få föra sovjetiska trupper genom Polen och Rumänien. Louis Fischer rapporterade att Pierre Cot, fransk flygvapenminister och sympatiskt inställd till Sovjet, berättat att Sovjet mellan maj och september 1938 levererat 300 flygplan till Tjeckoslovakien. Han citerar också sovjetiska dokument om att Kreml hade försatt sitt flygvapen på krigsfot och var redo att skicka 246 bombplan och 302 jaktplan till Tjeckoslovakien.

Sommaren 1938 cirkulerade förvisso en mängd rykten och rapporter om att Ryssland levererat flygplan till Tjeckoslovakien och en delegation från det sovjetiska flygvapnet kan mycket väl ha varit i Prag för att diskutera ett eventuellt samarbete. Dock var det mindre sannolikt att Stalin skulle ha gått med på att lova tjeckerna något utan att vara säker på att han kunde lita på att fransmännen tänkte samarbeta. Beneš, som fruktade att Röda armén skulle ockupera Tjeckoslovakien, hade bestämt sig för att strida bara om Nationernas förbund, Storbritannien och Frankrike också var redo. Han var inte villig att stå emot Hitlers krav om det innebar krig med Sovjetunionen som enda bundsförvant. Koltsov och ambassaden var nu desperata och den sovjetiska flygvapendelegationen fick resa hem. Och då, just när deras plan lyft, såg det ut som om Beneš ändrat sig och att någon form av överenskommelse var möjlig. Koltsov dansade runt, ”kysste folk omkring sig och kastade sin stora svarta basker upp i luften”. Men glädjen blev inte långvarig. Ingen överenskommelse nåddes mellan Stalin och Beneš, och Koltsov försänktes i förtvivlan.¹⁰⁹

Huruvida det uteblivna sovjetisk-tjeckiska samarbetet mot tyskarna berodde på Stalin eller Beneš, eller rent av på fransmännen och briter, spelar ingen roll. Nu fruktade Koltsov att det betydde slutet för antifascismen och att Stalin därefter skulle inrikta sig på någon form av närmande till Hitler. Stalin hade egentligen heller aldrig varit någon anhängare av den kompromisslösa antifascism som gammelbolsjeviker som Bucharin, och för den delen Koltsov, stått för.¹¹⁰ Koltsovs

¹⁰⁸ *Ibid.*, s. 311-12.

¹⁰⁹ *Ibid.*, s. 314; Cockburn, *The Years ...*, s. 258-59. Om rysk politik gentemot Tjeckoslovakien, se Fischer, *Russia's Road ...*, s. 311-15; *Men and Politics*, s. 524, 537. Om ryska flygplansleveranser, se Hugh Ragsdale, *The Soviets, the Munich Crisis, and the Coming of World War II*, Cambridge: Cambridge University Press, 2004, s. 82-86, 120, 140-48. För västliga redogörelser för Sovjets reaktion på Münchenkrisen, se Jiri Hochman, *The Soviet Union and the Failure of Collective Security, 1934-1938*, Ithaca, NY: Cornell University Press, 1984, s. 144-75; Igor Lukes, ”Stalin and Czechoslovakia in 1938-39: An autopsy of a myth”, *Diplomacy and Statecraft*, årg. 10, n° 2 & 3, juli 1999.

¹¹⁰ Stephen F Cohen, *Bukharin and the Bolshevik Revolution. A Political Biography 1888-1938*, London: Wildewood

bedrövelse var lätt att förstå. Väst hade precis överlämnat Tjeckoslovakiens avsevärda militära resurser till Tredje riket – drygt 1 500 flygplan, över än 500 luftvärnskanoner, över 2 000 artilleripjäser och stora mängder automatvapen, ammunition och fordon. Som Louis Fischer uttryckte det: ”Alla de flygplan, stridsvagnar och andra vapen som tillverkades, alla divisioner som Storbritannien och Frankrike utbildade och utrustade mellan slutet av september 1938 (München) och 1 september 1939, då kriget startade, kunde inte på långa vägar uppväga vad som gått förlorat när Hitler tilläts upplösa den tjeckoslovakiska armén.”¹¹¹

Det är långt ifrån säkert att Koltsov hade den ”ställning i Kreml” som Cockburn talat om eller att han var någon emissarie med ansvar för att förhandla med Beneš om eventuell rysk hjälp till Tjeckoslovakien. Huruvida Cockburns uppfattning berodde på hans tendens att överdriva eller på Koltsovs egen fallenhet för detta är oklart. Martha Gellhorn fick samma intryck av Koltsov när hon träffade honom i Prag att han hade en avgörande diplomatisk roll. Hon hade anlänt från Barcelona för att rapportera om läget i Tjeckoslovakien och sprang på en oerhört nedslagen Koltsov. Hon stötte på honom sittande på en träbänk i en lång, mörk korridor i Hradcanypalatset och tyckte att han hade ”krympt, all tidigare briljans var som bortblåst”. ”Han bjöd på middag i en liten, dyster arbetarrestaurang, inte direkt hans smak. När de tunga skålarna med soppa serverades började han tala. Han hade väntat i korridoren i Hradcany i fyra dagar.” Beneš ville inte träffa honom och han hade fått sitta i en korridor. Gellhorn var bedrövad över att se Koltsov så ”trött och uppgiven. Han förutsade exakt allt som skulle komma att hända. Över den feta maten fortsatte vi att vara nedslagna. Sen skakade vi hand i ett mörkt gathörn och sade adjö”.¹¹²

Koltsov var lika nedstämd när han tog avsked av Cockburn. De satt på ett kafé och diskuterade det som hänt. Under samtalets gång inträffade den ”fantastiska burlesk” som Cockburn nämnt. Denne hade haft bråttom att komma till en bank och växla engelska pund till tjeckoslovakisk valuta för att kunna betala hotellräkningen och sedan ta ett plan till London. Koltsov ville inte avsluta samtalet. Han påpekade att han hade gott om tjeckoslovakiska kronor och erbjöd sig att växla dem till pund. När han tog emot pundsedlarna av Cockburn sade han: ”Det här kan förstås betyda döden för mig.” När Cockburn frågade vad han menade började han fantisera och övergick till att iscensätta ett enmans domstolsdrama med sig själv i tre roller, som anklagad, domare och åklagare. Som åklagare var han hotfull på ett övertygande sätt: ”Förnekar ni, medborgare Koltsov, att ni detta datum i Prag tog emot brittisk valuta från den välkände brittiske underrättelseagenten Cockburn? Förnekar ni att ni förde in samme agent på sovjetiska legationen? Förnekar ni att ni diskuterade Sovjetunionens militära planer med honom, bl a att flygplan skulle föras över till den militära flygplatsen i Prag?” Efter att ha utsett Cockburn till Londonkorrespondent för *Pravda* tog han snabbt farväl med orden: ”Det enda som återstår den lilla stund vi har kvar mellan kris och katastrof är att vi lika gärna kan ta ett glas champagne.”¹¹³ Hans dystra känsla av att detta var slutet ökades på av en annan orsak. Han hade hoppats kunna resa vidare från Prag till Paris och träffa Maria Osten men i sista ögonblicket hade den sovjetiske ambassadören sagt att han fått order om att Koltsov skulle återvända till Moskva omedelbart. Han måste ha förstått att slutet för hans förhoppningar om fortsatt kamp mot fascismen gick hand i hand med slutet för honom själv.¹¹⁴

Koltsovs klara känsla av nära förestående undergång stod i bjärt kontrast till hans växande allmänna prestige och de hyllningar som han var föremål för. Sommaren 1938 hade han blivit invald i Högsta sovjet i ryska federationen. Enligt brodern var han, trots sin fortsatta tilltro till Stalins visdom, alltmer bekymrad över alla vänner som arresterats. Även om Koltsov emellanåt fick träffa Stalin kände han alltmer att något var på tok, i synnerhet när han inte blev inbjuden till möten på högsta nivå som när den spanske flygvapenchefen Ignacio Hidalgo de Cisneros kommit för att diskutera leveranser

House, 1974, s. 360, 368. På svenska (Marxistarkivet): [Bucharin och den ryska revolutionen](#), s 287, 293

¹¹¹ Fischer, *Russia's Road* ..., s. 306.

¹¹² Martha Gellhorn, ”Memory”, *London Review of Books*, 12 december 1996.

¹¹³ Cockburn, *The Years* ..., s. 257-61; Cockburn, *A Discord* ..., s. 311-14.

¹¹⁴ Vaksberg, *a.a.*, s. 162.

till republiken. Ignacio var en vän till Koltsov och de hade samarbetat i Spanien. Det hade varit logiskt att Koltsov, som expert på Spanien och flygplan, fått vara med under diskussionerna om ytterligare sovjetiskt bistånd. Den 9 december åt Hidalgo de Cisneros och Koltsov middag. Koltsov var glad över att höra att mötet med Stalin gått bra och att denne reagerat positivt på spanjorernas begäran om hjälp. Men att Koltsov fortfarande var orolig över att Stalin nonchalerat honom stod klart när Boris Jefimov anlände. Dagen innan hade Nikolaj Jezjov, den man som Koltsov betraktade som sin beskyddare, ersatts med Lavrentij Beria som folkkommissarie för inrikes affärer. När Boris Jefimov sade att det var goda nyheter och att terrorn under Jezjovstjina nu var över svarade Michail dystert: ”Kanske kommer misstankarna nu att riktas mot dem som Jezjov inte brytt sig om.”¹¹⁵

Koltsovs oro måste ha förefallit ogrundad när Stalin några veckor senare, vid en galakväll på Bolsjojteatern, inviterade honom till sin loge och talade varmt om hans spanska dagbok. Det var också nu han fått en inbjudan att hålla en föreläsning om den nyutkomna *SUKP(b):s historia*, som Stalin omsorgsfullt redigerat och själv bidragit med ett kapitel till. Koltsov hade ivrigt tackat ja i förhoppning om att detta innebar en vändning till det bättre. Och visst fanns det orsaker till optimism för två dagar före föreläsningen om Stalins bok hade *Pravda* rapporterat att Koltsov utsetts till korresponderande medlem av Vetenskapsakademien, en mycket stor ära. Sent på eftermiddagen den 12 december hade han glad och leende gjort sitt sista offentliga framträdande. Han uppfyllde sitt löfte till diktatorn och riktade sig till tacksamma åhörare i Författarförbundets välfyllda lokal. Sent på kvällen återvände han till sitt kontor på *Pravda* för att arbeta lite. Kort efter hans ankomst blev han arresterad av några NKVD-agenter. Hans bostad genomsöktes och ”ett stort antal texter” fylldes i säckar, fördes bort och brändes.¹¹⁶

De verkliga orsakerna till arresteringen av Koltsov har aldrig klargjorts. Ännu 1964 kunde Ilja Ehrenburg inte få in i sitt huvud hur det kom sig att den omedgörlige och självständige Pasternak överlevt, medan Koltsov som ”hedersamt utförde alla uppdrag han fick sig tilldelade” blev likviderad.¹¹⁷ Det finns många förklaringar där den mest sannolika, i rent allmänna termer, är Koltsovs tid i Spanien. I slutet av 1938 hade Stalin och den blivande chefen för den statliga säkerhetstjänsten, Lavrentij Beria, samarbetat om en rad skådeprocesser mot ett omfattande nätverk av påstådda spioner. Stalin skulle ganska snart överväga en förbättring av relationerna med Tredje riket, fast inte ännu. Även om den ryska hjälpen till den spanska republiken minskat något från slutet av 1937 och under sommaren 1938 hade emellertid Stalins intresse för Spanien på hösten något senkommet ökat igen. Likväl var Koltsov, i likhet med många andra arméofficerare, piloter, diplomater, poliser och journalister som tjänstgjort i Spanien under inbördeskriget, föremål för misstankar om att på något sätt ha smittats av trotskistiska idéer under tiden där.

En speciell tanke om vad Koltsov kan ha gjort sig ”skyldig” till i Spanien har framlagts av Adelina Kondratjeva, som tillsammans med sin syster Paulina arbetade som tolk åt de sovjetiska rådgivarna under spanska inbördeskriget och även arbetade åt GRU. Hon trodde att det som direkt ledde till arresteringen var att han blivit angiven av André Marty, den franske kommunisten som lett organiserandet av Internationella brigaderna. Även Arkadij Vaksberg uppger att Marty gått runt normala procedurer inom Komintern och skickat anklagelserna direkt till Stalin. Marty var en medelmåtta. Avundsjuk, servil och grym och de egenskaperna bidrog till att ge honom en privilegierad ställning inom den världskommunistiska hierarkin.¹¹⁸ Marty's anti-trotskyistiska paranoia och hans misstänksamhet mot Koltsovs individualism och kreativitet var av samma kaliber som hos Stalin själv. Marty hade gjort sig notoriskt känd för sina attacker på misstänkta ”trotskyister” i Spanien. Förutom självsvaldigt agerande gentemot de Internationella brigaderna hade han också skickat en rad förö-

¹¹⁵ Boris Jefimov i *Michail Koltsov, kakim on byl*, s. 73.

¹¹⁶ Jefimov, i *Michail Koltsov kakim on bil*, s. 73-76. Fernández Sánchez, ”El ultimo destino”, s. 22, anger datum till 12 oktober men alla andra källor uppger 12 december. Rayfield, *Stalin and his Hangmen*, s. 352; Tucker, *Stalin in Power ...*, s. 524; Medvedev, *a.a.*, s. 231; Robert Conquest, *The Great Terror. Stalin's Purges of the Thirties*, andra upplagan, Harmondsworth: Pelican Books, 1971, s. 441; Abramson, *a.a.*, s. 63, 101; Skorochodov, *Michail Koltsov ...*, s. 2.

¹¹⁷ Fischer, *Russia's Road*, s. 300; Conquest, *a.a.*, s. 118.

¹¹⁸ Regler, *The Owl ...*, s. 277-79.

dande anklagelser mot sovjetisk personal till Stalin. Hemingway återger, med viss trovärdighet, en scen där Karkov (Koltsov) tog upp ett enfaldigt misstag som Marty stått för: ”Jag ska undersöka hur pass osårbar ni kan vara, kamrat Marty”. Och Marty stirrade på honom ”och hans ansikte uttryckte endast vrede och avsky. Nu hade han bara en sak i tankarna, att Karkov tillfogat honom något ont. Nå, Karkov, med all sin makt skulle akta sig.” Det finns inga belägg för att detta verkligen ägde rum. Josephine Herbst har emellertid erinrat om att en av Hemingways mest användbara kontakter var tolk i Marty's stab och försåg honom med upplysningar om fransmannens relationer med ryssarna.¹¹⁹ Oavsett om det berodde på att han hyste agg mot Koltsov på grund av denna incident eller på grund av mer allmän avsky ska Marty ha skrivit ett brev där han angav honom för obehörig inblandning i militära angelägenheter och kontakter med POUM. Även om den senare anklagelsen var orimlig togs mottogs de med intresse i Moskva.¹²⁰

Enligt general Dimitrij Volkogonov, som citerar en anonym men ”högt uppsatt” källa i NKVD, skulle någon annan, före Marty's brev, redan verbalt ha skvallrat om Koltsovs påstådda kontakter med utländska underrättelseorganisationer. Stalin hade dock väntat med att ingripa. Det ska emellertid sedan ha varit de skriftliga angivelserna, möjligen bl a Marty's brev, som fick diktatorn att beordra att Koltsov skulle arresteras.¹²¹ Koltsovs öde måste samtidigt sättas in i det allmänna sammanhanget med fängslanden eller avrättningar av många av de mest framstående bland rådgivarna i Spanien – general Vladimir Jefimovitj Gorev, som hade en avgörande roll vid försvaret av Madrid, Vladimir Antonov-Ovsejenko, konsul i Barcelona, Marcel Rosenberg, ambassadör i Madrid, general Emilio Kléber (Manfred Stern), kortvarig befälhavare för Internationella brigaderna, för att bara nämna några få. Samtliga hade medverkat i ett hänförande revolutionärt äventyr i den antifascistiska kampen i Spanien. Skälen skilde sig antagligen åt i varje enskilt fall, men vad avrättningar beträffade behövde Stalin inte särskilt många skäl, det räckte med att de skaffat sig erfarenheter i väst för att göra dem suspekta. I fallet Koltsov finns dock ett mer specifikt skäl. Hans oerhört populära bok skildrade passionerat ett land där revolutionär glöd och idealism fortfarande blomstrade, i bjärt kontrast till det Sovjetunionen där Stalin höll på att pressa allt liv ur revolutionen.¹²² Spaniens sak hade gett sovjetisk ungdom drömmar som var raka motsatsen till Stalins politik och Koltsov var dess krönikör. Som Louis Fischer skulle skriva:

Spaniens sak väckte enorm entusiasm över hela Ryssland. Många kommunister och icke kommunister hoppades att händelserna i Spanien skulle kunna blåsa nytt liv i den ryska revolutionens falnande lågor. Inte Stalin. Han hade gått med på att sälja vapen till den spanska republiken. Men inte att det skulle bli någon revolution. Och nu siktade han på att snarast möjligt släcka den lågan med ryskt blod.¹²³

Koltsov och andra som åkte till Spanien kan emellertid ha hoppats att en seger i Spanien skulle leda till förändringar hemma.

En annan orsak kan mycket väl också ha varit att Koltsov i slutet av 1937 hade börjat bli föremål för smutskastning från Tredje riket. I en skrift vid namn ”Bolsjevismen och judarna” omnämndes han som ”Friedland-Kolzoff” och han utmålades som en av de mest framträdande judarna bland ryska journalister.¹²⁴ Med tanke på antisemitismens omfattning inom Stalins närmaste krets gick det inte bara att avfärda sådana attacker som bara något man kunde förvänta sig av nazisterna. Koltsov hade dessutom en ytterligare något som talade emot sig: han var vän till en annan framträdande, om än relativt oåtkomlig, jude, Maxim Litvinov. I efterspelet till Münchenöverenskommelsen hade den politik av kollektiv säkerhet, som Litvinov var förknippad med, förlorat mycket av sin attraktionsförmåga. Stalin skulle snart börja inrikta sig på en tänkbar allians med Tredje riket. Han hade upp-

¹¹⁹ Hemingway, *Klockan klämtar för dig*, s 437-39

¹²⁰ Författarens intervju med Adelina Kondratjeva i Madrid 1998; Vaksberg, *a.a.*, s. 152.

¹²¹ Volkogonov, *Stalin*, s. 317.

¹²² Broué, *Staline et la révolution*, s. 142-43.

¹²³ Fischer, *Russia's Road ...*, s. 273.

¹²⁴ Tucker, *Stalin in Power ...*, s. 463.

fattat München som bevis för att västmakterna var redo att uppmuntra Hitlers ambitioner österut och var då betydligt mindre intresserad av att försöka nå någon allians med västdemokratierna.¹²⁵

När Martys angivelse dök upp torde Stalin ha varit öppen för att betrakta den som trovärdig då han redan härbärgerade gott om skäl till att hysa agg mot Koltsov. Den torde bara ha bekräftat anklagelserna i den dossier från NKVD som han fått den 27 september 1938. Där ingick anklagelser om att Koltsov behållit kontakter med trotskister och andra kontrarevolutionärer och att han kritiserat terrorism och de arresteringar som den lett till. Dossieren, som utarbetats på initiativ av Jezjov, gjorde stor affär av Koltsovs vänskap med Karl Radek och gjorde gällande att de båda samarbetat om att försöka mörda Stalin. Där uppgavs också att det fanns något skumt i Koltsovs nära vänskap med Maxim Gorkij, vars biografi han skrivit och som han brukat göra regelbundna besök hos, en gång under stor uppmärksamhet tillsammans med André Malraux. Hans förhållande med Maria Osten utmålades som olycksbådande. I en rapport betecknades Koltsovs partner absurt nog som dotter till ”en förmögen tysk trotskistisk jordägare” och försågs med det aristokratiska namnet Maria von Osten, medan hennes riktiga namn var Maria Gresshöner och ”Maria Osten” bara den pseudonym hon använde som journalist. Hon anklagades för trotskistisk agitation bland tyskar i exil samtidigt som hon levat i lyx i Moskva innan hon följde med Koltsov till Spanien för att sedan bege sig till Frankrike tillsammans med en älskare, Ernst Busch. I själva verket hade hon bara sökt sin tillflykt till Paris och musikern Busch var helt enkelt bara en vän.¹²⁶ Det har sagts att de illvilliga anklagelserna mot Maria Osten härrörde från Lisa Ratmanova, Koltsovs svartsjuka hustru som var vän både med Jezjov och Beria och försåg dem med rapporter.¹²⁷ Det rådde ingen brist på anklagelser. I förhör hade Berias företrädare, den nu fördömde Jezjov, pekat ut Koltsov och en rad andra författare, bl a Isaak Babel, som legat med hans hustru, Jevgenija Feigenberg.¹²⁸

Även om han inte omedelbart ingrep efter NKVD:s rapport torde Stalin ha varit lyhörd för innehållet i den. Diktatorns kan ha dolt sina misstankar mot Koltsov genom att inbjuda honom att föreläsa på författarförbundet, men han hade flera specifika orsaker att hysa agg mot honom. En hade han hittat i Michail Prezents dagbok. Present var en kulturarbetare på lägre nivå, sekreterare på tidskriften ”Sovjetisk uppbyggnad”. I sin dagbok hade han återgett skvaller av sina många trotskistiska bekanta. När NKVD arresterat honom 1935 hade dess dåvarande chef, Genrich Jagoda, överlämnat dagboken till Stalin. Där kunde diktatorn läsa att Koltsov gjort narr av hans vana att förstöra ouppsprättade häftade böcker genom att öppna dem med sin flottiga tumme. Prezents dagbok bidrog med all säkerhet till att stärka Stalins misstankar mot Koltsovs trotskistiska förflutna.¹²⁹ Stalin glömde aldrig en förolämpning, verklig eller inbillad.

Åtskilligt av Stalins agg mot Koltsov hade att göra med den roll denne spelat när han i juni 1935 organiserade Internationella författarkongressen till kulturens försvar i Salle Mutualité i Paris. Rent allmänt ansåg Stalin att Koltsov alltför mycket ägnat sig åt att få deltagarna att fördöma Hitler i stället för att komponera lovsånger till Stalin. Mer specifikt ansåg han också att Koltsov varit kanalen för vad han betraktade som den utpressningsaktion som de franska delegaterna ägnat sig åt. De hade hotat med att bojkotta kongressen ifall inte Sovjetunionen skickade mer kända litterära namn som Isaak Babel eller Boris Pasternak i stället för partitrogna. I själva verket hade Koltsov försökt lösa de problem som uppstått med de partitrognas ömkliga agerande. Krav på mer presentabla ryska litterära namn hade rests inte bara av fransmännen, utan också av kommunistiska författare som Gustav Regler. Efter att ha gett efter och skickat Babel och Pasternak fick Stalin utstå förödmjukelsen att höra franska delegater och italienaren Gaetano Salvemini ta upp fallet Victor

¹²⁵ Geoffrey Roberts, *The Unholy Alliance. Stalin's Pact with Hitler*, London: I B Tauris, 1989, s. 109-19.

¹²⁶ *Lubjanka. Stalin i glavnoj upravlenije Gosbestopasnosti NKVD 1937-1939*, Moskva: Mezjdunarodnij fond ”Demokratija”, 2004, s. 556-61; Vaksberg, *a.a.*, s. 154-58. Koltsovs biografi om Gorkij publicerades 1938 som *Burevestnik zjizn I smert Maksima Gorkoga*.

¹²⁷ Vaksberg, *a.a.*, s. 159-60.

¹²⁸ Sebag Montefiore. *Stalins röda hov*, s 274, 329

¹²⁹ Donald Rayfield, *Stalin and his Hangmen. An Authoritative Portrait of a Tyrant and Those Who Served Him*, London: Viking, 2004, s. 249-50.

Serge, den franske trotskistiske författare som suttit i ryskt fängelse sedan 1933. Gide och Malraux satt ordförande och tillät att frågan togs upp på dagordningen. De ryska delegaterna – bl a Koltsov men inte Pasternak – svarade med att neka till att de kände till något som helst om sin kollega i författarförbundet, Victor Serge. Koltsov beskrev Serge som ”en person med högsta möjliga anseende i partikretsar, en man som gjort sig känd lika mycket för sin talang som sin foglighet”, och antydde att Serge på något vis var inblandad i mordet i december 1934 på Stalins rival, partichefen i Lenin-grad Sergej Kirov. Trots Koltsovs ansträngningar, och till följd av den skandal som uppstått på kongressen, måste Serge frigges. Det var ett annat felsteg som Koltsov inte skulle bli förlåten för. Samma gällde hans umgänge med personer i den franska vänstern som senare blivit kritiska till Sovjetunionen. Till dem hörde André Malraux, men allra värst André Gide, som Koltsov bjudit in till Ryssland och ordnat att han fått träffa sovjetiska intellektuella utan övervakning av NKVD. Koltsov gavs också skulden för att det inte gått att hindra utgivningen av Gides *Resa i Sovjet*.¹³⁰ Koltsov ansågs också ha svikit sin plikt att framställa en övertygande internationell replik där Gide fullständigt tillintetgjordes, trots att han vid det laget var fullt sysselsatt i Spanien.¹³¹

Nyheten om arresteringen av Koltsov spreds snabbt. I intellektuella kretsar väckte det först misstro och därefter panik att en så uppenbart pålitlig fosterländsk hjälte och spridare av partilinjens kunde ha hamnat i kläm. Avpolletteringen av Jezjov hade kortvarigt väckt förhoppningar om ett slut på utrensningarna, men Beria skulle snart överträffa både Jezjov och Jagoda i brutalitet. Brittiska ambassaden i Moskva rapporterade: ”Under de senaste fjorton dagarna, dvs sedan Beria formellt tog över, har de sedvanliga arresteringarna och ryktena fortsatt och det finns inget som tyder på någon minskning av utrensningarna.” Efter att ha nämnt arresteringen av Koltsov och, sannolikt av misstag Boris Jefimov, hette det vidare i rapporten:

Vi har också från trovärdigt håll fått veta att Nikolajev, som var chef för specialsektionen i folkkommissariatet för inrikes frågor under Jezjov, blivit arresterad som folkfiende och det har till och med sagts att Jezjovs hustru avlägsnats från den tidningsredaktion där hon arbetade. Det tycks inte råda några större tvivel om att Jezjov är snabbt på väg utför. Trots det finns hans porträtt fortfarande till försäljning i affärerna och när MacLean senast var på besök i Lubjanka kunde han roat konstatera att ett porträtt i helfigur av den forne ”härskaren” där fanns på plats i det rum där han blev mottagen, däremot inget av den nye.¹³²

Koltsov blev förvånad när han upptäckte att den halvt skrivkunnige agent som nedtecknade hans första vittnesmål började påstå att han tillsammans med en rad betydande författare och poeter, som ännu inte gripits, varit inblandad i en sammansvärjning mot Stalin. Huvudanklagelsen bestod i att han och Jevgenij Gnedin, presschef i folkkommissariatet för utrikes ärenden, var anstiftare av en antisovjetisk komplot där intellektuella och diplomater ingått. Han skulle ha blivit rekryterad av de amerikanska, franska och tyska underrättelsetjänsterna. Hans utomäktenskapliga förhållande med tyskan Maria Osten anfördes som bevis. Han anklagades också för att vara agent åt Trotskij och för samarbete med POUM i Spanien. Under förhören med Berias främsta förhørsledare, Lev Sjvartsmann och Leonid Rajchman, blev Koltsov torterad och undertecknade till sist uttalanden där han medgav kontakter med en hel rad suspekta individer, en del redan avrättade, andra hållna i arrest och ytterligare några fortfarande på höga poster.

Gnedin överlevde och kunde skriva sina memoarer, där han beskrev konfrontationen med Koltsov i augusti 1939. Förhørsledarna förde in Koltsov i rummet och Gnedin blev chockad över hur trött och sliten han såg ut. Ändå lyste Koltsovs ögon upp när han fick syn på sin vän. Det var en sällsynt glimt av den intelligens och humor Gnedin lärt känna under bättre tider. Han lyckades till och med klämma ur sig ett skämt: ”Men titta bara hur du ser ut, Gnedin” grimaserade han. Han gjorde en

¹³⁰ Rayfield, *a.a.*, s. 351-52; Regler, *The Owl ...*, s. 230-33; Victor Serge, *Memoirs of a Revolutionary 1901-1941*, London: Oxford University Press, 1963, s. 317-18 [[En revolutionärs minnen](#), s. 197-8]; Conquest, *a.a.*, s. 666-67 [svenska uppl. s. 435-6]; Vaksberg, *a.a.*, s. 73-75.

¹³¹ Leonid Maximenkov och Christopher Barnes, ”Boris Pasternak in August 1936”, *Toronto Slavic Quarterly*, n° 17, 2003.

¹³² Moskva-domstolen till Norra departementet, 30 december 1938, FO 371/22287, N6398/26/38.

paus och fortsatte: ”Ja, dvs lika illa som jag, egentligen”. Gnedin upptäckte en sjuk och knäckt person, söndertrasad efter månader av arrest. En del av hans förvirring berodde på att man hade tagit ifrån honom hans glasögon och, som han sagt till Regler, utan dem ”ser allt svart ut för mig”. Nu var han redo att gå med på allt han anklagades för. När han ombads erkänna att han och Gnedin konspirerat mot sovjetstaten tillsammans med andra journalister och diplomater läste han papegojmässigt upp en historia om att de konspirerat hemma hos Konstantin A Umanskij, Sovjetunionens USA-ambassadör. Gnedin förnekade all kännedom om något sådant.¹³³

Förhørsledarna hade pressat åtskilligt ur Koltsov. Han medgav att han varit vän med Karl Radek. Han hade legat med Jezjovs hustru och bekände att han ”förfört” henne. André Malraux hade värvat honom till den franska underrättelsetjänsten. I Spanien hade han samarbetat med den ökände avhopparen från NKVD, Alexander Orlov, vilket är något ironiskt med tanke på att Orlov själv sänts till Spanien i september 1936 under täckmantel av politisk attaché med kampen mot trotskismen som enda uppgift, något han verkställt med brutal effektivitet. Koltsov kom med det orimliga erkännandet att han haft kontakter med POUM. Sjvarzman och Rajchman presenterade listor över personer som han förväntades kompromettera, bl a författarna Babel, Pasternak, Ilja Ehrenburg och Aleksej Tolstoj, samt diplomater som den sovjetiske Londonambassadören Ivan Majskij, Konstantin Umanskij i Washington och ända upp till folkkommissarien för utrikes ärenden, Maxim Litvinov. Han skrev under allt.¹³⁴

Några dagar efter arresteringen tog Alexander Fadejev, den mäktige ordföranden i författarförbundet, mod till sig och skickade en not till Stalin, där han uttryckte tvivel om att Koltsov kunde vara skyldig till några brott mot sovjetstaten över huvud taget och begärde audiens för att diskutera fallet. Knappt en vecka innan Koltsov blev arresterad hade Fadejev tillsammans med Aleksej Tolstoj publicerat en artikel där Koltsovs ”Dagbok från Spanien” hyllades som ”utmärkt, engagerad, modig och poetisk”.¹³⁵ Några månader senare tog Stalin emot Fadejev och skickade över honom till ett annat rum tillsammans med Poskrebysjev (Stalins personlige assistent), som försåg honom med två gröna foldrar över Koltsovs ”bekännelser”. När Fadejev läst dem undrade Stalin: ”Nå, tror du på det nu då?” på vilket en ytterst besvärad Fadejev bara kunde svara: ”Jag är ju tvungen”. Fadejev berättade senare för medlemmar av förbundet, bl a Konstantin Simonov, att uppgifterna var förfärliga, att Koltsov ”erkänt” att han varit spion, trotskist och anhängare till POUM.¹³⁶ I augusti 1939 hade NKVD samlat ihop tillräckligt med material för att Koltsov och Gnedin formellt skulle kunna åtalas för att ha varit hjärnorna bakom en anti-sovjetisk sammansvärjning bland intellektuella och diplomater. Koltsov rannsakades under den beryktade Artikel 58 i strafflagen, som gällde antisovjetiska, dvs politiska, brott och som utgjorde den rättsliga grunden för skådeprocesserna.

När Koltsov efter Stalins död blev rehabiliterad avslöjade de officiella dokumenten att han ställts inför rätta för ”medverkan i en antisovjetisk sammansvärjning, spioneri och antisovjetisk agitation”.¹³⁷ Vid den 20 minuter långa rättegången den 1 februari 1940 tog Koltsov tillbaka sina ”bekännelser” för att de tillkommit efter förfärlig tortyr.¹³⁸ Han befanns skyldig och avrättades samma kväll eller tidigt nästa morgon. Alltsedan mordet på Kirov den 1 december 1934 blev de som dömts till lagens strängaste straff vanligen skjutna samma dag som domen avkunnats och inget överklagande var möjligt. Icke desto mindre ljög Vassilij Ulrich, som varit rättsens ordförande, för Boris Jefimov när han sagt att Koltsov blivit dömt till ”tio år utan rätt till kontakter med omvärlden” och således var i livet i ett läger i Uralbergen. Ulrich uppgav också obekymrat för Boris Jefimov att ”för

¹³³ Jevgenij Gnedin, *Sebya ne poterjat* i *Novyj Mir*, n° 7/1988, s. 173-209.

¹³⁴ Rayfield, *a.a.*, s. 353-54.

¹³⁵ Fernández Sánchez, ”Introducción”, s. 6.

¹³⁶ Konstantin Simonov, *Glazami Tjeloveka Moego Pokolenija (Razmysljenija o I.V Staline)*, *Znanja*, n° 3, mars 1988, s. 3-66; Robert Conquest, *Stalin. Breaker of Nations*, London: Weidenfeld & Nicholson, 1991, s. 323.

¹³⁷ Dokument av den 4 november 1954, *Rehabilitatsija. Kak eto bylo. Fevral 1956-natjalo 80-tj godov*, band 1, Moskva: Mezjdunarodnij fond ”Demokratija”, 2000, s. 173.

¹³⁸ Simonov, *a.a.*, s. 31-32.

att Koltsov skulle bli arresterad måste det ha funnits starka skäl”.¹³⁹ Koltsov kremerades och askan lades i en grav med kroppar som ingen gjort anspråk på i Donskojklostret i Moskva.¹⁴⁰ Det är okänt om han hade återfått sina glasögon innan han ställdes inför exekutionspatrullen.

En del, men långt ifrån alla, som råkade illa ut på grund av hans ”bekännelser” blev också avrättade. Gnedin avtjänade 15 år i ett koncentrationsläger, men överlevde och kunde skriva sina memoarer där han berättade om sin ”konfrontation” med Koltsov. Konstantin Umanskij, Sovjetunionens USA-ambassadör, dog i en olyckshändelse i Mexiko och begravdes under hedersbetygelser i Moskva. Koltsovs älskarinna Maria Osten gick också ett tragiskt öde till mötes. Mot vad hennes vänner i Paris rådde henne till när de fick veta att Koltsov blivit arresterad reste hon omedelbart till Moskva i hopp om att kunna hjälpa honom.¹⁴¹ När hon och den nu femårige Jusik anlant tog Hubert L Hoste avstånd från henne av rädsla för att bli sammankopplad med en ”folkfiende”. När hon frågade: ”Tror du verkligen det minsta på mardrömmen om Michail?” svarade han: ”Tror du att alla runt dig tagit miste? Hur kan en enda människa vara mer intelligent och ha mer rätt än alla andra?” Han var nygift och ville ha Koltsovs lägenhet för sig och sin maka och släppte inte in Maria och Jusik. I stället fick de ta in på ett sjobbigt hotell.

Maria var övertygad om att Koltsov var oskyldig och stannade kvar och fick arbete som översättare på författarförbundet. Bara några få av de gamla vännerna hade lust att träffa henne, men Hidalgo de Cisneros var en av dem som vågade. När hon bad om hjälp av exilledning för det tyska kommunistpartiet sade Walter Ulbricht nej och rekommenderade att hon skulle bli föremål för utredning som en av dem som skyddats av Koltsov. Hon kände inte till KPD:s utredning och ännu sommaren 1939 var hon optimistisk om att Koltsov snart skulle vara fri. Den 14 oktober 1939 skulle emellertid Ulbrichts intriger bära frukt och hon utslöts ur kommunistpartiet med hänvisning till ”otillräcklig förståelse för partiets historia och marxismen-leninismens teori”. I ett fåfängt försök att skaffa sig trygghet blev hon sovjetisk medborgare. Den 22 juni 1941, samma dag som Tyskland invaderade Sovjetunionen, arresterades hon som nazistisk spion och adoptivsonen Jusik fördes bort. Hennes förhållande med Koltsov betraktades som bevis för att hon var skyldig, på samma sätt som Koltsovs skuld bekräftats av hans förhållande med Osten. Trots den mest förfärliga tortyr vägrade hon ”bekänna” att hon varit Gestapoagent och på sensommaren 1942 avrättades hon. 1947 blev Hubert L Hoste anklagad för antisovjetisk propaganda och förd till ett koncentrationsläger i Sibirien. Han frigavs efter Stalins död och avled 1959.¹⁴²

¹³⁹ Boris Jefimov i *Michail Koltsov, bakom on bil*, s. 75-76; Rayfield, *a.a.*, s. 352-53; Tucker, *a.a.*, s. 524, 575.

¹⁴⁰ Abramson, *a.a.*, s. 101.

¹⁴¹ Ehrenburg, *Eve of War*, s. 239.

¹⁴² Vaksberg, *a.a.*, s. 163-64; El-Akramy, *a.a.*, s. 267-69, 301-03; Pike, *a.a.*, s. 340-41. Vaksberg uppger att hon avrättades den 8 augusti, El-Akramy den 16 september. Om Ignacio Hidalgo de Cisneros vänskap med Maria Osten finns ett brev i Moskvaarkiven från Michail Suslov till Soledad Sancha på Spanska republikens ambassad, daterat 9 juli 1939. Jag är tacksam att Dr Soledad Fox varit vänlig nog att fästa min uppmärksamhet på detta dokument.